

ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PARLAMENT SEÇKİLƏRİ

7 noyabr 2010-cu il

ATƏT / DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyası Yekun Hesabat

Varşava
25 yanvar 2011

MÜNDƏRİCAT

I.	QISA İCMAL	1
II.	GİRİŞ VƏ MİNNƏTDARLIQ	4
III.	SİYASİ KONTEKST	4
IV.	SEÇKİ SİSTEMİ VƏ HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ.....	5
	A. SEÇKİ SİSTEMİ.....	5
	B. HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ.....	5
V.	SEÇKİ ADMINISTRASIYASI.....	6
VI.	SEÇİCİLƏRİN QEYDİYYATI	8
VII.	NAMİZƏDLƏRİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ VƏ QEYDİYYATI	9
VIII.	SEÇKİ KAMPANIYASI	11
IX.	MEDIA.....	13
	A. ÜMUMİ MEDIA MÜHİTİ.....	13
	B. MEDIA ÜÇÜN HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ.....	14
	C. ATƏT/DTİHB SMM-İN MEDIA MONİTORİNQİ	15
X.	QADINLARIN İŞTİRAKI.....	17
XI.	MİLLİ AZLIQLARIN İŞTİRAKI.....	18
XII.	YERLİ MÜŞAHİDƏÇİLƏR	18
XIII.	SEÇKİQABAĞI ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR.....	18
XIV.	SEÇKİ GÜNÜ.....	21
	A. AÇILIŞ VƏ SƏSVERMƏ.....	21
	B. SƏSLƏRİN SAYILMASI.....	22
XV.	NƏTİCƏLƏRİN TƏSNİFATI VƏ ELAN EDİLMƏSİ.....	23
XVI.	SEÇKİSONRASI ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR	24
	A. SEÇKİSONRASI ŞİKAYƏTLƏRƏ MSK TƏRƏFİNDƏN BAXILMA	24
	B. MÜRACİƏTLƏRƏ MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN BAXILMA	26
	C. YEKUN NƏTİCƏ PROTOKOLLARININ TƏRTİB VƏ QƏBUL EDİLMƏSİ.....	26
XVII.	TÖVSIYƏLƏR.....	26
	A. ƏSAS TÖVSIYƏLƏR	27
	B. DİGƏR TÖVSIYƏLƏR	28
ƏLAVƏ: SEÇKİNİN NƏTİCƏLƏRİ		31
ATƏT/DTİHB HAQQINDA		33

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PARLAMENT SEÇKİLƏRİ

7 noyabr 2010-cu il

ATƏT / DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının Yekun Hesabatı¹

I. QISA İCMAL

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin dəvəti və Ehtiyacların Qiymətləndirilməsi Missiyasının tövsiyəsi əsasında ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ATƏT/DTİHB) 7 Noyabr 2010-cu il tarixli parlament seçkiləri üçün Seçkiləri Müşahidə Missiyası (SMM) göndərmişdir. Bu seçkilər ATƏT qarşısında götürülmüş öhdəliklər, demokratik seçkilərin keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş beynəlxalq standartlar və yerli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq qiymətləndirilmişdir. Seçki günü müşahidələr aparmaq üçün ATƏT/DTİHB SMM ATƏT Parlament Asambleyası (ATƏT PA), Avropa Şurasının Parlament Asambleyası (AŞPA) və Avropa Parlamenti (AP) ilə öz səylərini birləşdirmişdir.

ATƏT/DTİHB, ATƏT PA, AŞPA və AP tərəfindən 8 noyabrda verilmiş İlkin Nəticələr və Yekunlar barədə Bəyanatda deyilir: “Azərbaycan Respublikasında keçirilmiş 7 noyabr parlament seçkiləri sülh şəraitində və bütün müxalifət partiyalarının siyasi prosesdə iştirakı ilə səciyyəolən sə, seçkilərin aparılması ölkənin demokratik inkişafında əhəmiyyətli irəliləyişin əldə edilməsi üçün qənaətbəxş hesab edilməmişdir.”

Bu seçkilərdə seçkilərin müvafiq qaydada və rəqabət şəraitində keçməsi üçün tələb olunan müəyyən şərtlərə əməl olunmamışdır. Dinc toplaşma və ifadə kimi fundamental azadlıqlara məhdudiyət qoyulmuş, azad və müstəqil media tərəfindən canlı müzakirələrin təşkil edilməsi, demək olar ki, mümkün olmamışdır. Nöqsanlarla müşayiət olunan namizədlərin qeydiyyatı prosesi, məhdud siyasi mühit, qeyri-bərabər və qərəzli media işıqlandırması, effektiv kampaniyanın keçirilməsi üçün resurslara qeyri-bərabər çıxış, inzibati resurslardan sui-istifadə, o cümlədən yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hakim partiya namizədlərinin xeyrinə müdaxilələr namizədlər üçün qeyri-bərabər şəraitin yaranmasına səbəb olmuşdur. Seçkiyə namizədlərin heç də hamısı ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.6 bəndində qeyd olunduğu kimi, hakimiyyət tərəfindən bərabər münasibət əsasında rəqabət apara bilməmişdir. Ümumilikdə, bu seçkilər demokratik seçkilərin keçirilməsinə dair ATƏT-in bir sıra əsas öhdəliklərinə və Azərbaycanın yerli qanunvericiliyinin mühüm elementlərinə cavab verməmişdir.

Seçkilərin başlamasına az qalmış, 2010-cu ilin iyun ayında Seçki Məcəlləsinə təcili düzəlişlər edilmişdir. Düzəlişlər seçki müddətini və rəsmi təbliğat-təşviqat dövrünü qısaltmaqla onsuz da məhdud siyasi mühitdə namizədlərin təşviqat aparma imkanını məhdudlaşdırmışdır. Sözügedən düzəlişlərdə ATƏT/DTİHB və Avropa Şurası Venesiya Komissiyasının uzun müddət öncə verdiyi tövsiyələrə, o cümlədən hökuməti dəstəkləyən qüvvələrin üstünlüyünü təmin edən və bununla da ictimai inamı təmin etməyən seçki komissiyalarının tərkib formulu kimi məsələlərə toxunulmamışdır. Müsbət tərəfdən isə, seçki mübahisələrində Mülki Prosesual Məcəllənin məhkəmələrin yurisdiksiyası ilə əlaqədar Seçki Məcəlləsi ilə uyğunlaşdırılmasıdır.

Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) seçki hazırlığı ilə bağlı bütün texniki məsələləri və tələbləri vaxtında yerinə yetirmiş, əvvəlcədən bir sıra qaydaları işləyib hazırlamış və KİV vasitələrindən də istifadə etməklə seçicilərin maarifləndirilməsi üzrə geniş kampaniyaya başlamışdır. Bununla

¹ Bu hesabat Azərbaycan dilində də mövcuddur. Lakin hesabatın ingilis dili versiyası yeganə rəsmi sənəd olaraq qalır.

yanaşı, seçki prosesinin bir neçə mühüm aspekti üzrə rəsmi təlimatın qəbul edilməməsi Seçki Məcəlləsinin qeyri-bərabər şəkildə həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur. MSK media, beynəlxalq və yerli müşahidəçilər üçün tez-tez açıq görüşlər təşkil etmişdir. Əgər hər dəfə MSK üzvləri əvvəlcədən lazımı sənədlərlə təmin edilsəydi, bu cür görüşlər daha məhsuldar və əhatəli keçərdi. Mərkəzləşmiş seçici qeydiyyatının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün MSK ciddi addımlar atsa da, məhz seçki günü artıq sayda seçicinin qeydiyyatdan keçməsi bu sahədə əlavə addımların atılmasına ehtiyac olduğunu göstərmişdir. Müxalifət boykotu dayandırdıqdan və parlament irəli sürülən namizədlərə səs verdikdən sonra 8 oktyabrdan etibarən MSK tam tərkibdə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Seçki dairəsi səviyyəsində namizədlərin qeydiyyata alınması heç də hər zaman hüquqi normalara uyğun aparılmamış, prosesə hamının cəlb edilməsi təmin edilməmişdir. Bu hal xüsusilə potensial namizədlərin topladığı imzaların təsdiqlənməsi zamanı baş vermişdir. Vaxtı keçmiş şəxsiyyət vəsiqələrindən istifadə, dəstək verən və ya imza toplayan şəxs barəsində natamam məlumatın verilməsi səbəbindən imzalar etibarsız və ya ekspert rəyində istinad etmədən saxta hesab olunmuşdur. Nəticədə müxalifət partiyaları tərəfindən irəli sürülmüş namizədlərin yarısından çoxunun qeydiyyatı rədd edilmişdir. Bundan fərqli olaraq, hakim partiya tərəfindən irəli sürülmüş namizədlərin hamısı qeydiyyatdan keçmişdir. Bəzi perspektivli namizədlərə öz sənədlərindəki nöqsanları düzəltmək üçün imkan verilməmiş və hüquqi zamanətlərə baxmayaraq, onların kiçik texniki səhvlərə görə seçkidə iştirak etmək kimi fundamental hüquqları pozulmuşdur. Həmin hüquqi zamanətlərə görə qeydiyyata almaqdan imtina etmək barədə qərar “buraxılmış səhvə (nöqsana, pozuntu halına) uyğun olmalıdır.”²

ATƏT/DTİHB SMM-ə bəzi namizədlərə öz namizədliyini geri götürmək üçün, seçicilərə isə imza atmaq və ya namizədlərə dəstək verməmək, o cümlədən hakim partiya namizədlərinin keçirdiyi görüşlərdə iştirak etmək üçün hədə-qorxu gəlinməsi və təzyiq göstərilməsi barədə məlumatlar daxil olmuş və bunların bir neçəsi öz təsdiqini tapmışdır. Bu cür hərəkətlər azad və ədalətli mühitdə təşviqat aparmağa imkan vermir, hədə-qorxu gəlmək isə seçicilərin cəza almaq qorxusu olmadan müstəqil şəkildə öz nümayəndələrini seçmək imkanını məhdudlaşdırır ki, bunlar da öz növbəsində Kopenhagen Sənədinin 7.7 maddəsinin pozulması deməkdir.³

Siyasi mühiti səciyyələndirən əsas cəhətlər bir partiya tərəfindən ictimai və siyasi həyatda üstünlük təşkil etmə və siyasi alternativlərin cəmiyyətdən təcrid edilməsi olaraq qalmışdır. Təşviqat kampaniyası sakit və sönük keçməklə o qədər də ictimai maraq doğurmamışdır. Rəsmi ayrılmış yerlərdən kənarında təşviqat aparmaq hakimiyyət tərəfindən qeyri-qanuni hesab olunmuş, ayrılan yerlər isə çox zaman təşviqat keçirmək üçün yararsız olmuşdur. Polis və ya yerli icra hakimiyyəti orqanları bəzən təşviqat prosesinə mane olmuşlar.

Media ilə bağlı ümumi vəziyyəti səciyyələndirən əsas cəhətlər arasında ifadə azadlığının pisləşməsi, o cümlədən jurnalistlərin saxlanması və onlara qarşı təzyiq hallarını qeyd etmək olar. Azərbaycanda kütləvi informasiya vasitələrinin geniş müxtəlifliyinə baxmayaraq, yayım mediasında müstəqil və obyektiv xəbərlərin olmaması, o cümlədən tənqidi qəzetlərin azlığı seçicilərin plüralist rəy və qərəzsiz informasiya əldə etmək imkanını məhdudlaşdırır. Xəbər proqramlarında təşviqat prosesinin işıqlandırılması məhduddur, belə ki, əsas kanalların hamısı hakimiyyət və hakim partiya barədə geniş və çox vaxt müsbət reportajlar hazırlayıb, müxalif fikirlərə isə demək olar ki yer verməyib. MSK hər bir namizədə gündəlik təşkil edilən dəyirmi masa müzakirələrində dörd dəqiqəlik pulsuz efir vaxtı ayırsa da, bu, plüralist yayımın olmadığı şəraitdə kifayət etməmişdir. Belə bir kontekstdə isə seçicilər tam olaraq məlumatlanıb seçim etməkdə çətinlik çəkmişlər.

² Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 60.3 maddəsi

³ Kopenhagen Sənədinin 7.7 maddəsi Dövlətləri siyasi təbliğat-təşviqat kampaniyasının “partiyalara və namizədlərə öz fikirlərini və hazırlıq səviyyələrini azad şəkildə təqdim etmək üçün inzibati ölçü, zorakılıq və hədə-qorxunun mane olmadığı və ya seçicilərə öyrənmə, müzakirələr aparma və ya qorxu və cəza almaq hissi keçirmədən səs vermək imkanı təqdim edən ədalətli və azad mühitdə keçirilməsini” təmin etməyə çağırır.

MSK seçki ilə bağlı mübahisələrə açıq iclaslarda baxsa da, verdiyi qərarlar geniş formada izah edilmirdi. Seçki günündən əvvəl MSK tərəfindən baxılan 200-dən çox işin yalnız birində iddiaçı öz işinin baxıldığı MSK iclasına qatılıb. Bunun səbəbi isə hüquqi tələbləri pozaraq iddiaçılara öncədən iclasın yeri və vaxtı barədə məlumatın verilməməsi olmuşdur. Qeydə alınmayan və bu barədə şikayət təqdim edən 172 potensial namizəddən 35-nin namizədliyi təşviqat kampaniyası başladıqdan sonra MSK tərəfindən bərpa edilmişdir. Seçki günündən əvvəl Bakı Apelyasiya Məhkəməsində baxılan işlərin üçdə ikisindən çoxunda iddiaçıların arqumentləri nəzərə alınmamış və hüquqi cəhətdən əsaslandırılmamışdır. Ümumiyyətlə isə, iddiaçılar hər zaman səmərəli vasitələr ilə təmin olunmamışdır.

Ötən parlament seçkiləri ilə müqayisədə qadın namizədlərin sayında, o cümlədən seçilən qadınların sayında cüzi artım müşahidə olunmuş, onların sayı 14-dən 20-dək çoxalmışdır. Lakin bununla belə namizəd qadınların sayı və seçki administrasiyasının yüksək təbəqələrində qadınların təmsil olunması kifayət səviyyədə deyil. Milli azlıqlarla bağlı məsələlər bu seçkilərdə mühüm faktor kimi özünü büruzə verməyib. Milli azlıqlar bütün siyasi partiyaların irəli sürdüğü namizədlər sırasında təmsil olunub.

Çox sayda beynəlxalq və yerli müşahidəçi əhatəli proses nəticəsində qeydiyyatı alınmışdır. Qeydiyyatı Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən ləğv edildikdən sonra ən iri yerli müşahidəçi qruplarından biri öz müşahidəçilərini fərdi şəkildə qeydiyyatı alsa da, bir neçə yerli QHT kifayət qədər müşahidəçi qeydiyyatı keçirmişdir.

Beynəlxalq müşahidəçilər seçki günü baş çəkdikləri 1247 səsvermə məntəqəsinin 11 faizində səsvermə prosesinin ciddi pozuntu və mühüm prosessual nöqsanlarla müşayiət olunduğunu bildirmiş və vəziyyəti mənfə qiyətləndirmişlər. Seçki qutusunu başqalarının əvəzinə doldurma halları 63 seçki məntəqəsində, seçki siyahılarında oxşar imzalar isə 100 seçki məntəqəsində müşahidə edilmişdir. Ən çox müşahidə edilən prosessual pozuntu seçiciləri mürəkkəblə qeyd etməyə və bir nəfərin bir neçə şəxsin əvəzinə səs verməsinin qarşısını almaq üçün seçicilərdə mürəkkəb izlərinin olub olmamasını yoxlamamaq kimi hallar olmuşdur. Namizəd, partiya və blokların səlahiyyətli nümayəndələri demək olar ki, müşahidə aparılan bütün seçki məntəqələrində, yerli müşahidəçilər isə ziyarət edilən seçki məntəqələrinin yarısından çoxunda iştirak etmişdir. MnSK-lar tərəfindən müstəqil yerli və beynəlxalq müşahidəçilərin seçkiləri müşahidə fəaliyyətinə mane olması seçki prosesinin şəffaflığına xələl gətirmişdir.

Səslərin sayılması 152 seçki məntəqəsindən 47-də (32 faiz) mənfə qiymətləndirilmişdir, belə ki, sözügedən məntəqələrdə seçki qutusundan çıxan səsvermə bülletenlərinin sayı seçkiyə gələn faktiki seçicilərin sayından çox olmuş, nəticələrin saxtalaşdırılması halları müşahidə edilmişdir. Razılaşdırma proseduru çox vaxt yerinə yetirilməmiş, səslərin sayılması zamanı bir çox hallarda şəffaflığa əməl olunmamış və Məntəqə Seçki Komissiyalarının (MnSK) əksəriyyəti yekun protokolu tərtib edilməsi zamanı problemlərlə üzləşmişlər. 40 məntəqədə müşahidə edilən səslərin sayılması prosesi zamanı MnSK, qanunda göstərildiyi kimi, yekun protokolu icrəmənin diqqətinə çatdırmamışdır.

Dairə Seçki Komissiyalarında (DSK) səslərin təsnifatı zamanı prosesin şəffaflığı, DSK üzvlərinin təsnifat qaydalarını anlaması və kompüterləşdirilmiş məlumat daxil etmə prosesinin təşkili ilə əlaqədar problemlər qeydə alınmışdır. DSK üzvlərinin təlimləndirilməsi, MnSK protokollarının qəbul edilməsi və nəzərdən keçirilməsinə dair MSK tərəfindən verilən təlimatlara baxmayaraq, prosedurlara çox vaxt əməl olunmamışdır.

MSK tərəfindən dairə və məntəqələr üzrə nəticələrin səsvermə gününün axşamı veb-səhifədə elan edilməsi müsbət hal kimi qiymətləndirilir. Lakin ATƏT/DTİHB SMM tərəfindən seçki məntəqələri üzrə yekun protokolların MSK-nın veb-səhifəsindəki məlumatlarla tutuşdurulması zamanı bəzi uyğunsuzluqlar, o cümlədən bir neçə səsvermə məntəqəsi üzrə nəticələrin digərlərindən yüzlərlə səsle fərqlənməsi faktları üzə çıxmışdır.

Seçkilərdən sonra təqdim edilən şikayətlərə MSK və məhkəmələr tərəfindən müvafiq qaydada baxılmamışdır. Şikayətlərin əksəriyyətinə baxarkən MSK onların mahiyyətini müzakirə etməmiş, pozuntular barədə məlumatlara diqqət yetirməmiş və işə formal yanaşmışdır. Bakı Apelyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə müraciət edənlərin arqumentlərini müvafiq qaydada araşdırmadan şikayətlərin hamısını rədd etmişdir. Ümumilikdə isə, məhkəmələr müvafiq qaydada hüquqların müdafiəsini icra edə bilməmişdir. İşlərin hələ baxılma prosesində olduğu bir zamanda, şikayət təqdim etmək üçün müəyyən edilmiş son tarixlər başa çatmamış seçkilərin yekun nəticələri MSK tərəfindən toplanmış, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən isə təsdiq edilmişdir.

II. GİRİŞ VƏ MINNƏTDARLIQ

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin dəvəti və 21-24 iyun tarixində Bakı şəhərində keçirilmiş Ehtiyacların Qiymətləndirilməsi Missiyasının tövsiyəsi ilə ATƏT/DTİHB 28 sentyabr 2010-cu ildə 7 noyabr parlament seçkilərini izləmək üçün SMM göndərmişdir. 16 ekspert, o cümlədən Bakı və doqquz regional mərkəzdə təmsil olunan 22 ATƏT-ə üzv dövlətin uzunmüddətli müşahidəçilərindən (UMM) ibarət missiyaya səfir Audrey Qlover rəhbərlik edirdi.

Seçki günü ATƏT/DTİHB SMM ATƏT PA, AŞPA və AP nümayəndələri ilə birgə müşahidələr aparmışdır. Ümumiyyətlə seçkilərdə 405 müşahidəçi iştirak etmişdir ki, onlardan 300-ü ATƏT-ə üzv olan 41 ölkəni təmsil edirdi.

Bu seçkilər ATƏT qarşısında götürülmüş öhdəliklər, demokratik seçkilərin keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş beynəlxalq standartlar və yerli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun gəlməsi baxımından qiymətləndirilmişdir. Yekun hesabat tərtib edilməzdən əvvəl 8 noyabrda keçirilən mətbuat konfransında İlk Nəticə və Yekunlara dair Bəyanat elan edilmişdi.⁴

ATƏT/DTİHB SMM seçkiləri müşahidə etməyə dəvət etdiyi üçün Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinə, o cümlədən əməkdaşlıq göstərdiyi və akkreditasiya sənədləri ilə təmin etdiyi üçün Mərkəzi Seçki Komissiyasına (MSK) təşəkkür edir. ATƏT/DTİHB SMM həmçinin digər milli və yerli dövlət institutlarına, seçki orqanlarına, namizədlərə, siyasi partiyalara və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına, ATƏT-in Bakı ofisinə, ATƏT-ə üzv dövlətlərin və Tərəfdaşların səfirliklərinə, həmçinin Azərbaycanda akkreditə edilmiş beynəlxalq təşkilatlara göstərdikləri dəstək və əməkdaşlıq üçün öz minnətdarlığını bildirir.

III. SİYASİ KONTEKST

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 3 sentyabr 2010-cu ildə Konstitusiyaya uyğun olaraq 7 noyabr parlament seçkilərini elan etdi. Seçkilər hakim partiya ilə əsas müxalifət partiyaları arasında ümumi dialoqun olmadığı bir siyasi mühitdə keçirilmişdir. 2005-ci ilin parlament seçkilərinin nəticələri⁵ bəzi müxalifət partiyaları tərəfindən qəbul edilməmiş və onlar etiraz əlaməti olaraq 2006-cı ilin mayında bəzi dairələrdə keçirilən təkrar parlament seçkilərində və 2008-ci ilin oktyabrında keçirilən prezident seçkilərinə qatılmaqdan imtina etmişlər.

Azərbaycan icraedici hakimiyyətin parlamento nisbətən daha geniş səlahiyyətə malik olduğu güclü prezident sisteminə malikdir. Əvvəlki parlamentdə (Milli Məclis) mövcud 125 yerdən 64-nü hakim Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) tuturdu. Qırx beş yer isə adətən hakim partiyayı dəstəkləyən və müstəqil namizəd kimi seçilmiş deputatlar tərəfindən tutulmuşdu. Ən güclü müxalifət partiyası Müsavat parlamentdə dörd deputatla təmsil olunurdu. Bəzi müxalifət

⁴ Bax <http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/item/74789>

⁵ 2005-ci ildə keçirilmiş parlament seçkilərini qiymətləndirən Beynəlxalq Seçki Müşahidə Missiyası yekun rəyinə əsasən, “seçkilər ATƏT qarşısında qəbul edilmiş bir sıra öhdəliklərə, Avropa Şurası standartlarına və demokratik seçki standartlarına uyğun keçirilməmişdir.”

partiyaları, o cümlədən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP) 2005-ci il seçkilərindən sonra parlamentdə yer tutmaqdan imtina etmişdir.

Bu seçkilərə YAP tək qatıldı, əsas müxalif partiyalar olan Müsavat və AXCP isə AXCP-Müsavat blokunda birləşdi. “Qarabağ” və “İnsan naminə” kimi digər müxalifət bloklarına isə Müsavat və ya AXCP-nin keçmiş tərəfdaşları daxil idi ki, bu da öz növbəsində müxalifətin daha çox parçalanmasına səbəb olmuşdur. Daha iki blok - “Demokratiya” və “İslahat” hökumətə sadıq partiyalardan formalaşmışdır. Bundan əlavə, Klassik Xalq Cəbhəsi Partiyası, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası və Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası da xeyli sayda namizəd irəli sürmüşdür. Müstəqil namizədlər qeydiyyatdan keçən bütün namizədlərin üçdə birindən çoxunu təşkil edirdi.

Dağlıq Qarabağ uğrunda Ermənistanla davam edən münaqişə seçki prosesinə təsir etməkdə davam edir. Belə ki, öz dairələrində qeydiyyatdan keçmiş xeyli sayda məcburi köçkün bütün ölkə ərazisinə səpələnmiş və nəticədə namizədlərə təşviqat keçirmək, seçki administrasiyasına isə seçkiləri keçirməkdə əlavə çətinliklər törətmişdir.

IV. SEÇKİ SİSTEMİ VƏ HÜQUQİ ÇƏRCİVƏ

A. SEÇKİ SİSTEMİ

Parlament seçkiləri majoritar sistem əsasında keçirilmişdir. Parlament üzvləri 125 birmandatlı dairədən beş il müddətinə, birdəfəlik səsvermə yolu ilə seçilirlər. Ən çox səs toplayan namizəd seçilmiş hesab olunur. Seçki Məcəlləsində qeyd olunur ki, əgər bir dairədə heç bir namizəd qeydiyyatdan keçməmişsə və ya yalnız bir namizəd qeydiyyatdan keçmişsə, həmin dairədə seçkilər iki ay müddətinə təxirə salınır; əgər ən azı iki namizəd qeydiyyatdan keçərsə və qeydiyyat müddətinin sonu ilə seçki günü arasındakı müddət ərzində onların sayı iki nəfərdən az olarsa, həmin dairədə seçkilər üç ayadək təxirə salınır.

Seçki Məcəlləsinin tələbinə görə, qeydə alınmış seçicilərin sayı hər bir inzibati ərazi vahidinin hüdudları daxilində, bir qayda olaraq, orta təmsilçilik normasından 5 faizdən, yolu çətin və ucqar yerlərdə isə 10 faizdən çox fərqlənəməməlidir. Baxmayaraq ki, MSK seçki dairələrinin inzibati ərazi vahidlərinə uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə bu seçkilərdən əvvəl seçki dairələrinin hüdudlarında bəzi kiçik dəyişikliklər etmişdir, bununla belə, 78 seçki dairəsində qeydə alınmış seçicilərin sayı orta təmsilçilik normasından 5 faizdən, 35 dairədə isə 10 faizdən çox olmuşdur. Bu rəqəm bəzi yerlərdə əhəmiyyətli dərəcədə böyük olmuşdur.⁶ Belə hallar seçkinin bərabərliyi prinsipini pozmuşdur.

B. HÜQUQİ ÇƏRCİVƏ

Bu seçkilərin qanunvericilik əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci ildə qəbul edilmiş, sonuncu dəfə 2009-cu ildə əlavə və dəyişikliklərə məruz qalmışdır) və Seçki Məcəlləsi (2003-cü ildə qüvvəyə minmiş, sonuncu dəfə 2010-cu ildə əlavə və dəyişikliklərə məruz qalmışdır) təşkil etmişdir. Seçkilər üçün hüquqi çərçivəyə, həmçinin “Sərbəst toplaşmaq azadlığı” haqqında 2008-ci il tarixli Qanun, “Televiziya və radio yayımı haqqında” Qanun, Mülki Prosesual Məcəllə, Cinayət Məcəlləsinin və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq müddəaları, həmçinin Mərkəzi Seçki Komissiyasının təlimat, əsasnamə və qaydaları daxil olmuşdur.

Seçki Məcəlləsi qəbul olunduğu tarixdən bu günədək bir neçə dəfə əlavə və dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Məcəlləyə sonuncu əlavə və dəyişikliklər 2010-cu ilin iyun ayında tələsik və kiçik bir ictimai müzakirə çərçivəsində edilmişdir. Həmin dəyişikliklərə müvafiq olaraq, seçki prosesinin müddəti 75 gündən 60 günədək azaldılmışdır. Bununla, seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının

⁶ Məsələn, beş seçki dairəsində bu rəqəm orta təmsilçilik normasından 20 faiz çox olmuşdur.

müddəti də yenidən azaldılmış və təşviqat kampaniyasının müddəti hazırda seçki günündən 23 gün əvvəl başlayır. Bu dəyişikliklər bütövlükdə, namizədlərin seçicilərə müraciət etmək, onlarla ünsiyyətdə olmaq və onlar arasında təbliğat aparmaq imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Eyni zamanda, əlavə və dəyişikliklər namizədlərin öz seçki kampaniyaları üçün dövlətdən maliyyə yardımı almaq imkanını aradan qaldırır. Əlavə və dəyişikliklər zamanı ATƏT/DTİHB-nun və Venesiya Komissiyasının xeyli müddət öncə təklif edilmiş tövsiyələri, xüsusən də seçki komissiyalarının tərkibinin formalaşdırılması ilə bağlı tövsiyələri nəzərə alınmamışdır. Nəzərə alınmayan digər tövsiyələr seçkilərlə əlaqədar mübahisələrin həlli, namizədlərin tələblərə uyğunluğu, səslərin yenidən sayılması və seçkilərin nəticələrinin etibarsız hesab edilməsi, həmçinin hərbi hissələrdə səs vermənin keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.⁷

Seçki Məcəlləsi bəzi hissələrdə özü-özünü təkrarlayır, bir neçə yerdə isə həttə anlaşılmazdır (namizədlərin tələblərə uyğunluğu, namizədlərin qeydiyyatının ləğv edilməsi, seçkilərlə əlaqədar mübahisələrin həll edilməsi və s. məsələlər). Xəstəxanalarda olan və seçki günü seçki məntəqələrinə getmək imkanı olmayan seçicilər üçün heç bir xüsusi səsvermə qaydası müəyyənləşdirilməmişdir. Müsbət haldır ki, 2008-ci il Prezident seçkilərindən sonra Mülki Prosesual Məcəlləyə edilmiş əlavə və dəyişikliklər seçkilərlə əlaqədar mübahisələrin həlli ilə bağlı məhkəmələrin səlahiyyətləri məsələsində adıçəkilən Məcəllə ilə Seçki Məcəlləsi arasında olan ziddiyyəti aradan qaldırmış və bu, müvafiq müddəaların tətbiqini asanlaşdırmışdır.

V. SEÇKİ ADMINİSTRASIYASI

7 noyabr parlament seçkiləri üçpilləli seçki administrasiyası sistemi tərəfindən idarə olunmuşdur. Seçki administrasiyasına 18 üzvdən ibarət MSK rəhbərlik edirdi. Burada 125 DSK və 5175 MnSK mövcuddur. Seçki komissiyaları beş il müddətinə təyin edilən daimi orqanlardır. MSK-nın üzvləri parlament tərəfindən seçilir. DSK-ların üzvləri MSK tərəfindən, MnSK-ların üzvləri isə müvafiq DSK-lar tərəfindən təyin edirlər.

Bundan əlavə, hərbi hissələrdə və cəzaçəkmə müəsisələrində ümumilikdə 139 müvəqqəti seçki məntəqəsi təşkil olunmuşdu.⁸ Qanunun tələbinə görə, hərbi qulluqçular, bəzi hallar istisna olmaqla, hərbi hissənin yerləşdiyi ərazidə yaradılan ümumi seçki məntəqələrində səs verməlidirlər.⁹ Lakin 7 noyabr parlament seçkilərində hərbi səsvermə, başlıca olaraq hərbi bazalarda keçirilmişdir. Bu onunla bağlıdır ki, hansı hərbi hissələrin yuxarıda qeyd olunmuş kateqoriyaya aid edilməsi məsələsini praktikada hərbi administrasiya özü müəyyən edir. Seçkilərdən əvvəl ATƏT/DTİHB hərbi personalın səs verməsinin ümumi seçki məntəqələrində həyata keçirilməsini, hərbi hissələrdə seçki məntəqələrinin yaradılması hallarının ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasını və belə hallara yalnız müstəsna hallarda yol verilməsini tövsiyə etmişdir.¹⁰

⁷ Bax: ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyasının "Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər haqqında" Qanun layihəsinə dair Birgə Rəyi, CDL-AD(2008)011, 16 iyun 2008-ci il; Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər haqqında Yekun Rəy, CDL-AD(2005)029, 25 oktyabr 2005-ci il. Hər iki sənəd <http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/item/16853> internet səhifəsində [təqdim edilir](#).

⁸ Hərbi hissələrdə təşkil edilmiş seçki məntəqələrinin sayı, onların dairələr üzrə bölgüsü və dəqiq ünvanları barədə MSK tərəfindən ATƏT DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasına məlumat təqdim edilməmişdir.

⁹ Sərhəd qoşunlarının hərbi qulluqçularının və hərbi münafişə zonasında yerləşdirilən hərbi qulluqçuların xidmət etdiyi hərbi hissələrdə seçki məntəqələri yaradıla bilər. Bundan əlavə, hərbi qulluqçuların ümumi seçki məntəqələrinə ictimai nəqliyyatla çatdırılması üçün bir saatdan çox vaxt lazım olan xüsusi rejimli hərbi hissələrdə də seçki məntəqələri yaradıla bilər.

¹⁰ Hərbi hissələrdə seçkilərin müşahidəsinin həyata keçirilməsi kəskin şəkildə məhdudlaşdırılmışdır. Hərbi hissələrdə yaradılmış seçki məntəqələrinin hamısında seçkilər baş tutmuşdur. Bu seçki məntəqələrində seçicilərin səsvermədə iştirak səviyyəsi ölkə üzrə seçkilərdə orta iştirak səviyyəsidən daha yüksək olmuşdur (46 hərbi seçki məntəqəsində seçicilərin iştirakı 100 faiz, 59 hərbi seçki məntəqəsində 90 faizdən artıq olmuşdur və s.).

On bir DSK dövlətin nəzarəti altında olmayan və ya qismən nəzarəti altında olan əraziləri əhatə edən seçki dairələri üzrə məsul olmuşdur. “Mühacirətdə olan DSK-lar” adlandırılan bu DSK-lar təqribən 340 000 məcburi köçkünə xidmət etmişdir. Onların yurisdiksiyası altında olan seçki məntəqələri ölkənin bütün ərazisi üzrə paylanmışdır.

Seçki Məcəlləsinə görə, istənilən seçki komissiyasının tərkibi siyasi qüvvələrin parlamentdə təmsil olunmasını əks etdirir: komissiyanın 1/3 üzvünün namizədliyi deputatları parlamentdə çoxluq təşkil edən siyasi partiyayı yuxarı seçki komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən, 1/3 üzvünün namizədliyi deputatları parlamentdə azlıq təşkil edən siyasi partiyaları (parlamentdə təmsil olunan digər partiyalar nəzərdə tutulur) yuxarı seçki komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən, 1/3 üzvünün namizədliyi isə heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan parlament deputatlarını yuxarı seçki komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən təqdim edilir.

Bu formul çox mübahisəli olaraq qalmaqdadır. Belə ki, praktikada o, seçki administrasiyasında hökumətyönlü qüvvələrin dominant rola malik olmasına gətirib çıxarır ki, bu da bütün komissiyalarda onların nümayəndələrinin həlledici çoxluğu təşkil etməsi deməkdir.¹¹ Bundan əlavə, bütün seçki komissiyalarının sədrləri deputatları parlamentdə çoxluq təşkil edən siyasi partiyayı təmsil edirlər. Bu dominantlıq seçki administrasiyası orqanlarının müstəqilliyinə və tərəfsizliyinə inamı azaldır və onların ictimaiyyətin etimadını əldə etməsinə imkan vermir. ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyası bu formulun təkmilləşdirilməsini dəfələrlə tövsiyə etmişlər. Təkmilləşdirmə nəticəsində seçki komissiyalarında hökumətyönlü qüvvələrin dominantlığı aradan qaldırılmalı və ictimaiyyətin, xüsusən də seçkilərdə mübarizə aparan siyasi partiyaların etimadı qazanılmalıdır. Bu tövsiyəyə əməl edilməmişdir.

Bu formula etiraz əlaməti olaraq, bəzi müxalifət partiyaları özlərinin nümayəndələrini MSK-da müxalifət partiyaları üçün ayrılmış yerlərə təyin etməkdən imtina etmişlər. Bununla belə, 8 oktyabrda müxalifət partiyaları MSK-dakı vakant yerlərə öz nümayəndələrinin namizədliyini irəli sürmüşlər. Parlament, deputatları azlıq təşkil edən siyasi partiyaların bir nümayəndəsini və müstəqil deputatların bir nümayəndəsini (bu halda deputatları azlıq təşkil edən siyasi partiyaların razılığı tələb olunur) həmin yerlərə təyin etmişdir. Həmin vaxtdan etibarən MSK tam tərkibdə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

60 nəfərdən artıq qeydə alınmış namizədləri olan siyasi partiyalar və siyasi partiyaların blokları hər bir seçki komissiyasının tərkibinə bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilirlər. Məşvərətçi səs hüquqlu üzvlər komissiyanın iclaslarında iştirak etmək və çıxış etmək, həmçinin onun namizədliyini irəli sürmüş partiyaların və həmin partiyaların namizədlərinin seçkilərlə əlaqədar məlumatlarla imkan daxilində birbaşa tanış olmalarına şərait yaratmaq səlahiyyətlərinə malikdirlər. Lakin onların qərar qəbul edilməsi prosesində səs vermək hüququ yoxdur. Bu seçkilər zamanı namizədlərin qeydiyyatı prosesinin yekunu kimi yalnız YAP-a hər bir seçki komissiyasının tərkibinə bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin etmək hüququ verildi. YAP özünün bu hüququnu reallaşdırdı. Eyni zamanda, hər bir qeydə alınmış namizəd də namizədliyini irəli sürdüyü dairə seçki komissiyasına və seçki dairəsinin ərazisində yerləşən hər bir məntəqə seçki komissiyalarına bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilər.

MSK bir çox təlimat, əsasnamə və qaydalar hazırlamış, kütləvi informasiya vasitələri də daxil olmaqla bir çox vasitələrdən istifadə etməklə geniş seçici məlumatlandırılması kampaniyası aparmış, həmçinin aşağı seçki komissiyaları, icra hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri və polislər üçün təlimlər təşkil etmişdir. ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyası qeyd etmişdir ki, MSK vətəndaşların vaxtı keçmiş şəxsiyyət vəsiqələrindən seçki məqsədləri üçün istifadə edilməsinə icazə verən hüquqi müddəalarının tətbiqinə dair seçkilərə hazırlıq prosesi zamanı müvafiq sənəd hazırlamalı idi, lakin MSK həmin müddəaların seçki prosesinə tətbiq

¹¹ Seçki administrasiyasında kvorum əldə edilməsi və qərarların qəbul edilməsi üçün səslərin minimum üçdə ikisinə nail olunması tələb olunur.

olunması barədə yazılı təlimatı seçki gününə yalnız 2 gün qalmış təsdiqləmişdir. Bu isə namizədlərin xeyrinə imza toplanan zaman vaxtı keçmiş şəxsiyyət vəsiqələrindən istifadə edilməsi məsələsini qeyri-müəyyən qoymuşdur.

Ümumilikdə, seçkilərə hazırlıqla bağlı zəruri fəaliyyətlər, seçici siyahılarının elan olunması, seçicilərin səsvermə yeri və vaxtı haqqında məlumatlandırılması, seçki bülletenlərinin və digər seçki materiallarının çap olunması və seçki məntəqələrinə paylanması da daxil olmaqla problemsiz və bunun üçün müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində həyata keçirilmişdir. MSK-nın iclasları açıq keçirilmiş və həmin icaslarda iştirak etmək üçün müraciət etmiş kütləvi informasiya vasitələrinin, ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının, digər beynəlxalq təşkilatların, eləcə də yerli müşahidəçilərin icaslarda iştirakı təmin olunmuşdur. Bununla belə, iclasların gündəliyi çox vaxt iclas başlamazdan azacıq əvvəl paylanmış, MSK üzvlərinə bir çox hallarda qərarların layihə variantları, şikayət və müraciətləri araşdıran ekspertlərin hüquqi rəyləri, həmçinin iclasa hazırlaşmaq üçün lazım olan digər sənədlər əvvəlcədən təqdim olunmamışdır. Bu isə bir çox hallarda qərar layihələrinin müzakirəsi prosesinə mənfi təsir göstərmişdir. MSK informasiya xarakterli ayrıca bir veb-səhifə açmış və onu saxlamışdır. Həmçinin, MSK qərarlarının hamısı dövlət qəzeti olan "Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuşdur.

ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasının Uzunmüddətli Müşahidəçilər Qrupu DSK-ların seçkilərə texniki hazırlıq işlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyətini, ümumilikdə, səmərəli və peşəkar fəaliyyət kimi qiymətləndirmişlər. Bununla belə, onlar DSK-ların tərəfsizlik prinsipini pozması (başlıca olaraq, YAP namizədlərinin və öz təşəbbüsləri ilə namizədliklərini irəli sürmüş dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin xeyrinə) ilə bağlı ciddi narahatlıqlarını ifadə etmişlər. DSK-lar tərəfindən bitərəfliyə əməl edilməməsi, xüsusən, namizədlərin qeydə alınması prosesində və seçki mübahisələrinə baxılması zamanı müşahidə olunmuşdur.

VI. SEÇİCİLƏRİN QEYDİYYATI

Hər bir seçici daimi yaşayış yeri üzrə müvafiq seçki məntəqəsinin seçici siyahısına daxil edilir. Seçicilər haqqında məlumatlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyə qurumu başçıları, həmçinin hərbi hissə komandirləri tərəfindən təqdim edilir. Onlar bu məlumatların düzgünlüyü, tamlığı və vaxtılı-vaxtında təqdim edilməsi üçün cavabdehdir.

Vahid seçicilər siyahısı MSK tərəfindən aparılır və dövlətin kompüterləşdirilmiş informasiya sistemində saxlanılır. Bu siyahı hər bir seçki məntəqəsi üzrə MnSK-lar tərəfindən hər il mayın 30-dək təsdiq edilmiş məlumat əsasında hazırlanır və səsvermə gününə azı 25 gün qalmış dəqiqləşdirilir (13 oktyabr 2010-cu il). Bu tarixdən sonra və seçki gününədək olan müddət ərzində seçki məntəqəsinin hüdudlarında məskunlaşmış seçicilər yalnız MnSK-lar tərəfindən seçici siyahısına daxil edilə bilirlər.

MSK seçicilərin mərkəzləşdirilmiş qeydiyyatını təkmilləşdirmək istiqamətində ciddi səy göstərmişdir. Bu iş seçicilərin aktiv şəkildə məlumatlandırılması və s. vasitələrlə həyata keçirilmişdir. Bütün seçki məntəqələrinin seçicilərinin siyahıları əhalinin tanış olması məqsədilə MSK-nın veb-səhifəsində və MnSK-ların binalarında yerləşdirilmişdir.

Müşahidəçilər MSK ilə Dövlət Statistika Komitəsinin təqdim etdiyi rəqəmlər arasında böyük fərqlərin olduğunu qeydə almışlar. Belə ki, MSK ölkədə 4,8 milyon nəfər qeydə alınmış seçicinin olduğunu bildirmişdir.¹² Halbuki Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata görə, Azərbaycanda yaşı 18 yaşından yuxarı olan yerli əhalinin sayı 6 milyondur. Bu məlumatlar arasında fərqi səbəbləri ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasına heç bir halda izah olunmamışdır.

¹²

<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/004.shtml>

Baxmayaraq ki, seçicilərin qeydiyyatı ilə bağlı bir sıra işlər həyata keçirilmişdir, bununla belə, seçicilərin sayı ilə bağlı dəqiq rəqəmlər əldə etmək üçün əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Seçici siyahılarına 13 oktyabr tarixindən sonra edilmiş düzəlişlər nəticəsində daimi və əlavə seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin sayı 2,8 faizədək artmış və təqribən 4 980 000 nəfərə çatmışdır. Bu fərqi səbəbi əhəmiyyətli dərəcədə, seçici siyahılarının MnSK-lar tərəfindən təsdiq edilməsindən sonra oraya hərbi hissələr və cəzaçəkmə müəssisələrindəki müvəqqəti seçki məntəqələrində səs verəcək olan təqribən 100 000 seçicinin əlavə edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Seçicilərin sayı öz adlarının seçici siyahısına daxil edilmədiyini seçki günü öyrənən seçicilərə MnSK-lara seçici bülleteni almaq üçün xüsusi qaydada və müvafiq seçki məntəqəsinin hüdudlarında yaşadığını təsdiq edən sənədləri təqdim etməklə müraciət etmək qaydasını izah edən MSK təlimatı nəticəsində sonradan daha da artmışdır. MnSK-lara belə müraciətlərə dərhal baxmaq və onları təmin etmək tapşırılmışdır. Beləliklə, seçki günü 35 000 əlavə seçicinin adı seçici siyahılarına daxil edilmişdir.

Seçici kimi daimi qeydiyyatda olduqları yerdə deyil, başqa yerdə yaşayan vətəndaşlara səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri (SQÇV) almaq üçün müraciət etmək imkanı verilmişdir. Bu vəsiqələr onlara daimi qeydiyyatda olduqları ərazilərdəki deyil, səsvermə günü olduqları ərazilərdəki seçki məntəqələrində səs vermək imkanı yaratmışdır. Seçki günü SQÇV-dən yalnız təqribən 3000 şəxs istifadə etmişdir ki, bu da, əsasən, seçki dairələrinin ərazilərinin nisbətən kiçik olması ilə əlaqədar olmuşdur.

VII. NAMİZƏDLƏRİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ VƏ QEYDİYYATI

Namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı DSK-lar tərəfindən iki mərhələdə aparılmışdır. Birinci mərhələdə namizədlər siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, seçici qrupları tərəfindən və ya namizədin öz təşəbbüsü ilə irəli sürülə bilər. Siyasi partiyalar öz üzvləri olmayan şəxslərin də namizədliyini irəli sürə bilərlər. Namizədlər haqqında təqdim olunmuş məlumatları və namizədləri irəli sürən siyasi partiyaların sənədlərini beş gün ərzində yoxladıqdan sonra DSK-lar 1412 nəfərin namizədliyini qeydə almışlar. Onlardan təqribən 445-i qeydiyyatdan keçmiş 5 seçki bloku tərəfindən, təqribən 350 nəfəri 11 siyasi partiya tərəfindən irəli sürülmüşdür. Yerdə qalan namizədlər öz təşəbbüsləri ilə və ya seçicilərin təşəbbüs qrupları tərəfindən irəli sürülmüşlər.

Namizədin qeydiyyata alınması üçün namizədin müdafiəsi üçün onun irəli sürüldüyü seçki dairəsinin ərazisində seçicilərin azı 450 imzası toplanmalı və DSK-ya təqdim edilməlidir. Seçicilərin imzaları təqdim edilərkən, eyni zamanda, könüllü pul depozitinin də təqdim edilməsinin mümkünlüyü barədə müddəa Seçki Məcəlləsindən 2008-ci ildə çıxarılmışdır. DSK təqdim edilmiş bütün sənədləri və toplanmış imzaları yeddi gün ərzində yoxlamalı və namizədin qeydə alınması və ya qeydiyyatından imtina barədə qərar qəbul etməli idi. Namizədliyi irəli sürülən şəxslərdən təqribən 300-ü qeydiyyat üçün tələb olunan sənədləri və imza vərəqələrini təqdim etməmişdir.

Qeydiyyat üçün sonuncu tarix kimi müəyyənləşdirilmiş 8 oktyabr tarixinədək qeydiyyat üçün tələb olunan sənədləri təqdim etmiş 1115 potensial namizəddən yalnız 699-nun namizədliyi DSK-lar tərəfindən ilkin olaraq qeydiyyata alınmışdır. DSK-ların namizədliyini qeydə almaqdan imtina etdiyi 35 nəfərin namizədliyi müvafiq qərarlardan MSK-ya şikayət verilməsindən sonra ikinci tərəfindən qeydə alınmışdır. 9 əlavə şəxsin namizədliyi isə Apelyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmənin qərarları əsasında qeydiyyata alınmışdır. Şikayət və ya müraciətlər nəticəsində namizədliklərin qeydə alınması ən çox seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının rəsmi olaraq başlanmasından sonra həyata keçirilmişdir.¹³ 52 nəfərin öz namizədliklərini geri götürməsindən

¹³ Venesiya Komissiyasının Seçki Məsələləri üzrə Nümunəvi Təcrübə Məcəlləsinin tələbinə görə, imzaların düzgünlüyünün təsdiqlənməsi seçkiqabağı təşviqatın başlanmasınadək sona çatdırılmalıdır (I.1.3.v). Məcəllədəki izahedici hesabatda bildirilir ki, bütün hallarda namizədliklərin təsdiq edilməsi seçkiqabağı

və bir namizədin qeydiyyatının ləğv olunmasından sonra, nəticədə, 690 nəfər seçkilərdə mübarizə aparmağa başlamışdır.

Baxmayaraq ki, tələb olunan sənədləri təqdim etmiş 111 YAP namizədinin hamısının namizədliyi qeydə alınmışdır, müxalifət partiyaları tərəfindən namizədləri irəli sürülmüş şəxslərin yarısından çoxunun namizədliyinin qeydə alınmasından imtina olunmuşdur.¹⁴ "AXCP-Müsavat" blokunun ilkin olaraq namizədliyini irəli sürdüyü 88 nəfərdən 38-nin namizədliyi qeydə alınmışdır. "Qarabağ" və "İslahat" bloklarının irəli sürdüyü müvafiq olaraq 95 və 97 namizəddən 34 və 31-nin namizədliyi qeydə alınmışdır.

Namizədlərin xeyrinə toplanmış imzaların yoxlanmasının nəticələri DSK-ların qeydiyyat üçün edilmiş müraciətlər üzrə imtina qərarları qəbul etməsi üçün əsas olmuşdur. Bu qərarlar bir çox hallarda narazılıq doğurmuşdur. Vaxtı bitmiş şəxsiyyət vəsiqələri ilə imza təqdim etmiş seçicilərin imzalarının DSK-lar tərəfindən etibarsız sayılması ilə bağlı ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyası on dörd fakt qeydə almışdır:¹⁵ DSK-lar tərəfindən digər imtina qərarlarının səbəbi təqdim olunmuş imzaların düzgünlüyü məsələsi ilə bağlı olmuşdur:¹⁶ DSK-ların belə qərarları əksər hallarda ekspert qrafoloqların və digər mütəxəssislərin rəyi olmadan qəbul etməsi narazılıq doğurmuşdur.¹⁷ Seçicilərin imzalarının etibarsız sayılması bəzi hallarda seçicilər, namizədlər və ya imzatoplayan şəxslər haqqında natamam məlumatların verilməsi ilə bağlı olmuşdur:¹⁸

Baxmayaraq ki, Seçki Məcəlləsi namizədə mübahisəli imzaların düzgünlüyünü sübut etmək və namizədliyi haqqında məlumatlarda düzəlişlər etmək imkanının verilməsi məqsədilə namizədin imza vərəqələrinin yoxlanılması proseduru və onun nəticələri haqqında məlumatlandırılmasını tələb edir,¹⁹ ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyası qeydiyyat prosesi zamanı bir çox DSK-ların fəaliyyətində aşkarlıq və şəffaflıq prinsiplərinə əməl edilmədiyini müşahidə etmişdir.²⁰ Bundan əlavə, Seçki Məcəlləsində göstərilir ki, qeydiyyatdan imtinaya dair qərar "buraxılan səhvə (qüsurə, pozuntuya) mütənasib olmalıdır".²¹ Bu tələbə də DSK-lar tərəfindən əməl olunmamışdır. Belə ki, potensial namizədlərin qeydə alınmasından onların sənədlərində buraxılmış kiçik texniki səhvlərə görə imtina edilməsi hallarına çox tez-tez rast gəlinmişdir.

Bir çox namizədlərin qeydə alınmasından imtina əksər hallarda Seçki Məcəlləsinin və digər qanunvericiliyin müddələrinin qərəzli və məhdudlaşdırılmış tətbiqi ilə bağlı olmuşdur.

təşviqat başlananadək sona çatdırılmalıdır, belə ki, namizədliyin gec qeydə alınması bəzi partiyalar və namizədləri əlverişsiz vəziyyətə salır.

¹⁴ YAP-ın ilkin olaraq namizədliyini irəli sürdüyü 114 nəfərdən 3-ü qeydiyyat üçün tələb olunan sənədləri təqdim etməmişlər.

¹⁵ "İnsan naminə" seçki bloku tərəfindən irəli sürülmüş namizədlər üzrə (23 və 90 sayılı DSK-lar tərəfindən), "AXCP-Müsavat" blokunun namizədləri üzrə (90, 95, 106 və 117 sayılı DSK-lar), "Qarabağ" blokunun namizədləri üzrə (57 və 117 sayılı DSK-lar), Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyasının namizədi üzrə (90 sayılı DSK) və öz təşəbbüsü ilə namizədliyini irəli sürmüş şəxslər üzrə (40, 44, 69 və 117 sayılı DSK-lar).

¹⁶ AXCP-Müsavat blokunun namizədləri üzrə (29, 47, 50, 64, 80, 94, 95 və 109 sayılı DSK-lar tərəfindən), "Qarabağ" blokunun namizədləri üzrə (11, 23, 63, 99 və 110 sayılı DSK-lar), "İslahat" blokunun namizədləri üzrə (53, 67 və 109 sayılı DSK-lar), "İnsan naminə" blokunun namizədi üzrə (90 sayılı DSK) və öz təşəbbüsü ilə namizədliyini irəli sürmüş şəxslər üzrə (40, 42, 43, 60, 79, 80, 110, 117 və 122 sayılı DSK-lar).

¹⁷ Maddə 59.2-ci maddəsi müstəqil ekspertlərin və mütəxəssislərin daxil edilə biləcəyi ekspert qruplarının yaradılmasına icazə verir.

¹⁸ "AXCP-Müsavat" blokunun namizədləri üzrə (29, 50, 90, 106 və 117 sayılı DSK-lar), "Qarabağ" blokunun namizədləri üzrə (57, 99 və 117 sayılı DSK-lar) və öz təşəbbüsü ilə namizədliyini irəli sürmüş şəxslər üzrə (43, 44, 60, 69, 72 və 122 sayılı DSK-lar). Bəzi hallarda imzalar seçicilərin ünvanlarının natamam göstərilməsi səbəbindən etibarsız hesab edilmişdir. Bu zaman imza edən seçicilərin qeydiyyatda olduqları kəndlərdə çox vaxt küçələrin ünvanının mövcud olmaması faktı nəzərə alınmamışdır.

¹⁹ Maddə 59.3, 59.13 və 60.4-cü maddələri),

²⁰ (11, 29, 38, 40, 42, 43, 44, 47, 50, 57, 60, 62, 63, 64, 67, 73, 75, 76, 79, 80, 86, 94, 99, 111, 116, 122 sayılı DSK-lar).

²¹ Maddə 60.3-cü maddəsi).

Nəticədə, potensial namizədlərə kiçik texniki səhvləri düzəltmək imkanı verilməmiş və yerli qanunvericiliyin qeydiyyatdan imtinaya dair qərar “buraxılan səhvə (qüsura, pozuntuya) mütənasib olmalıdır” prinsipi pozulmuşdur.

ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasına seçicilərə imza vərəqələrinə zorla imza atmaları və ya imza vərəqələrindəki imzalarını geri götürmələri üçün hədə-qorxu gəlinməsi və təzyiq göstərilməsi halları ilə bağlı mötəbər hesabatlar təqdim edilmişdir.²² Bundan əlavə, namizədlər onlara, qohumlarına və vəkil edilmiş nümayəndələrinə qarşı birbaşa hədə-qorxu gəlinməsi hallarının baş verməsi barədə Missiyaya bəyanatlar təqdim etmişlər.²³ Belə hədə-qorxu və təzyiq halları Kopenhagen Sənədinin 7.5 və 7.7-ci maddələrinə zidd olaraq, ədalətli və sərbəst mühitdə seçki təşviqatının aparılmasını xoşagəlməz şəkildə məhdudlaşdırmışdır.

VIII. SEÇKİ KAMPANİYASI

Siyasi mühit dövlət və siyasi həyatda bir partiyanın dominantlığının davam etməsi və siyasi alternativlərin məhdudlaşdırılması ilə səciyyələnmişdir. Prezident İlham Əliyevin sədrlik etdiyi YAP 1995-ci il parlament seçkilərindən bu yana dominant siyasi qüvvədir. 2008-ci ilin prezident seçkilərindən tam fərqli olaraq, bütün əsas müxalifət partiyaları seçkilərdə iştirak etmişlər.

Seçki öncəsi mühit siyasi fikirlərin və platformaların ədalətli və sərbəst rəqabəti üçün əlverişli olmamışdır; müxalifət partiyaları tərəfindən irəli sürülmüş olduqca yüksək sayda potensial namizədlərin və öz təşəbbüsü ilə namizədliyini irəli sürmüş çoxsaylı şəxslərin qeydə alınmasından imtina edilməsi faktı seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının mühitinə və rəqabətliyinə mənfi təsir göstərmişdir. Bir çox həmsöhbətlər seçki prosesinə inamlarının olmadığını bildirmişdir. Namizədlərin əksəriyyəti seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının müddətinin 2005-ci illə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasının onların seçkiqabağı təşviqat kampaniyalarını lazımi şəkildə təşkil etməsinə imkan verməməsi ilə bağlı narazılıqlarını ifadə etmişlər.²⁴

Seçkiqabağı təşviqat mərhələsi rəsmi şəkildə başlananadək siyasi partiyalar tərəfindən hər hansı nəzərəçarpan fəaliyyətlər həyata keçirilməmişdir. Bunun əsas səbəbi seçkiqabağı təşviqat kampaniyası rəsmi şəkildə başlananadək siyasi partiyalar və namizədlər tərəfindən potensial mitinqlərin həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün icra hakimiyyəti və seçki orqanları tərəfindən Seçki Məcəlləsinin müddəalarının məhdudlaşdırıcı nöqtəyi-nəzərdən şərh edilməsi olmuşdur. Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının başlanmasından əvvəl “AXCP-Müsavat” bloku tərəfindən Bakıda həyata keçirilməsi planlaşdırılmış yeganə müxalifət aksiyası Bakı şəhər icra hakimiyyətinin “planlaşdırılmış aksiyanın həyata keçirilməsi məqsəduyğun olmadığını”

²² ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyası seçicilərin öz imzalarını geri götürmək üçün DSK-lara qrup şəklində müraciət etməsi ilə bağlı 14 fakt qeydə almışdır. Bütün bu hallar ya müxalifət namizədlərinə, ya da müstəqil namizədlərə qarşı yönəlmişdir. Belə neqativ hallara məruz qalmış bütün namizədlər bildirmişlər ki, imzalarını geri götürən seçicilərə yerli icra hakimiyyəti və ya seçki orqanları tərəfindən hədə-qorxu gəlinmişdir. Bu hallardan səkkizi AXCP-Müsavat namizədlərinə, ikisi müvafiq olaraq Klassik Xalq Cəbhəsi Partiyasının və "Qarabağ" blokunun namizədlərinə, biri "İslahat" blokunun namizədinə və biri isə müstəqil namizədə qarşı baş vermişdir. Bu hallar 29, 40, 47, 50, 53, 57, 62, 67, 69, 72, 79, 80, 86 və 117 sayılı seçki dairələrində baş vermişdir.

²³ On seçki dairəsində namizədlərə yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hədə-qorxu gəlinməsi və təzyiqlərin göstərilməsi haqqında məlumat verilmişdir. Bu hallar 65, 73, 82, 83, 89 və 98 sayılı seçki dairələrində AXCP-Müsavat namizədlərinə, 99, 113 və 115 sayılı dairələrdə "Qarabağ" blokunun, həmçinin 83 və 88 sayılı seçki dairələrində Azərbaycan Demokratik Dünya Partiyasının namizədlərinə qarşı baş vermişdir.

²⁴ Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının müddəti 2005-ci ildə 60 gün olduğu halda bu müddət indi 22 günə endirilmişdir (kampaniya dövrü seçki gününə 23 gün qalmış başlayır və seçki məntəqələrinin açılmasına 24 saat qalmış sona çatır). Bundan əlavə, bir neçə namizəd məhkəmələrə müraciət etdikdən sonra yalnız seçkiqabağı təşviqat kampaniyası dövründə öz namizədliyinin qeydə alınmasına nail olmuşdur ki, bu da onların seçkiqabağı təşviqat aparmaq imkanlarını məhdudlaşdırmışdır.

vurğulayan məktubundan və MSK-nın sədrinin təşkilatçılara mitinqin mənfi nəticələr doğurmasının mümkünlüyü barədə xəbərdarlığından sonra ləğv edilmişdir. Eyni arqumenti gətirən Bakı şəhər icra hakimiyyəti orqanları 17 oktyabra planlaşdırılan ikinci mitinqin də keçirilməsinə etiraz etmişdir və beləliklə, mitinq ləğv olunmuşdur. Bu, Kopenhagen Sənədinin 7.6, 7.7 və 9.2-ci maddələrinin pozulması deməkdir.²⁵

Rəsmi seçkiqabağı təşviqat kampaniyası dövrü, ümumilikdə, sakit və sönük keçmiş, heç bir intensiv fəaliyyətlər müşahidə olunmamışdır. Bu dövr ictimaiyyətin marağını çox az cəlb edə bilməmişdir. İcra orqanları namizədlərə görüşlər keçirmələri üçün bir neçə kiçik zallar və otaqlar ayırmışdır. Xüsusən, Bakıda və bir neçə digər şəhərlərdə belə görüş salonlarının seçicilərin yüksək sayı ilə müqayisədə çox kiçik olmuş və bir çox hallarda ucqar və gedilməsi çətin olan ərazilərdə yerləşmişdir. Baxmayaraq ki, seçicilərlə görüşlərin keçirilməsi üçün rəsmi şəkildə ayrılmış yerlərdən başqa yerlərdə görüşlərin keçirilməsi qeyri-qanuni hesab edilmişdir, bir neçə namizəd dövlət orqanlarına xəbər vermədən yaxın ərazilərdə kiçik miqyaslı görüşlər keçirmişlər.²⁶ ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasının müşahidəçiləri namizədlərin seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətlərinə bəzi yerlərdə, o cümlədən namizədlərin təşviqat aparması üçün rəsmi şəkildə ayrılmış ərazilərdə polis və yerli dövlət orqanları tərəfindən maneələrin yaradılması bağlı məlumatlar almışlar. Bu hallar Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci maddəsinə ziddir.²⁷

Siyasi xarakterli platformalara və mövzulara az yer verilmişdir. Əksər namizədlərin seçicilərlə görüşlərinin gündəliyində birinci yerdə yerli əhalinin problemləri durmuşdur. Nə iqtidar partiyası, nə də müxalifət partiyaları tərəfindən heç bir geniş miqyaslı ictimai toplantı və ya təşviqat xarakterli görüşlər keçirilməmişdir. Təşviqat kampaniyası, əsasən, namizədlərin və onların tərəfdarlarının "qapı-qapı" gəzib təşviqat aparması əsasında qurulmuşdur. İqtidar partiyası ilə müxalifət partiyalarının namizədləri və liderləri arasında heç bir ictimai debatlar təşkil olunmamışdır. Təşviqat materiallarından çox məhdud şəkildə istifadə edilmiş və belə materiallar, əsasən, namizədlərin hakimiyyət orqanları tərəfindən bu məqsədlə ayrılmış lövhələrdə yerləşdirilmiş kiçik plakatlarından ibarət olmuşdur.

Müxalifət partiyaları və bir çox müstəqil namizədlər ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə təşviqat aparmaq üçün onlara dövlət tərəfindən maliyyənin ayrılmamasından şikayətlərini bildirmişlər. Onların fikrincə, bu hal onların kampaniya aparmaq imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Onlar həmçinin onlara açıq şəkildə maliyyə dəstəyi və ya digər formada dəstək verəcəkləri halda sahibkarlara təzyiqlərin başlanacağından xəbər verən ümumi atmosferdən narazılıqlarını ifadə etmişlər. Bundan əlavə, MSK-nın siyasi partiyalara deyil, yalnız namizədlərə ödənişsiz efir vaxtının ayrılması ilə bağlı qərarı və siyasi partiyalara öz

²⁵ Kopenhagen Sənədinin 9.2-ci maddəsinə əsasən, "hər kəsin dinc toplaşmaq və nümayişlər keçirmək azadlığı vardır". "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası'nın 11-ci maddəsi "hər kəsin başqaları ilə birlikdə dinc şəkildə toplaşmaq və birləşmək azadlığının olduğunu" bəyan edir.

²⁶ "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" Qanuna görə, seçicilərlə görüşlər üçün təklif olunan ərazilərin siyahısına yalnız müvafiq icra hakimiyyəti tərəfindən dəyişiklik edilə bilər. Həmçinin, dövlət orqanları siyasi partiyaları xəbərdar etmişdilər ki, onların icazəsiz görüşlər hesab etdikləri hər hansı toplantılar həyata keçirməsinlər. Bu Qanuna müvafiq olaraq, hər hansı toplantını təşkil edən şəxs müvafiq icra hakimiyyəti orqanını toplantının keçiriləcəyi gündən 5 gün əvvəl yazılı şəkildə məlumatlandırmalıdır. Adı çəkilən Qanunun seçki kampaniyası dövrünə tətbiqinə dair hər hansı xüsusi bir qayda müəyyənləşdirilməmişdir. Buna baxmayaraq, DSK-lar namizədləri şifahi şəkildə təlimatlandırmışlar ki, toplantı keçirmək barədə müraciətlərini yazılı şəkildə onların təsdiqinə təqdim etsinlər.

²⁷ Namizədlərin təşviqat aparması üçün rəsmi şəkildə ayrılmış ərazilərdə seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətlərinə icra hakimiyyətləri və/və ya polis tərəfindən maneçilik və müdaxilə halları barəsində 16, 19, 23, 34, 42, 47, 57, 61 və 85 sayılı dairələrin ərazisindən məlumat vermişlər. ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının müşahidəçiləri 113 sayılı DSK-nın ərazisində keçirilmiş kiçik miqyaslı bir müxalifət görüşündə qeyri-mütənəib olaraq, geniş sayda polis əməkdaşlarının olması barədə məlumat vermişlər.

plakatlarını və lövhələrini yerləşdirmək imkanlarının verilməməsi siyasi partiyaların seçkiqabağı təşviqat kampaniyasındakı rolunun daha da azalmasına gətirib çıxarmışdır.²⁸

Seçki prosesinə yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən çoxsaylı müdaxilə hallarına yol verilməsi seçkiqabağı təşviqat kampaniyasına mənfi təsir göstərmişdir. Dövlət təşkilatlarının işçilərinin iş saatları ərzində hansısa bir konkret namizədin təşviqat kampaniyasına cəlb olunması və bununla inzibati resurslardan sui-istifadə edilməsi hallarına yol verilməsi barədə 20 dairədən məlumat daxil olmuşdur. ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasının müşahidəçilərinə, YAP namizədlərinə səs vermələri və ya həmin partiyanın hər hansı konkret namizədlərinin seçki kampaniyası üçün təşkil olunan tədbirlərə qatılmaları üçün təzyiqlərə məruz qalan dövlət müəssisələrinin işçiləri tərəfindən məlumatlar daxil olmuşdur.²⁹ ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının Uzunmüddətli Müşahidəçi qrupu Naxçıvan şəhərində YAP namizədlərindən birinin təşviqat kampaniyası çərçivəsində keçirilmiş görüş zamanı partiya fəallarından birinin tədbirə hansı dövlət təşkilatlarının qatılıb-qatılmadığını yoxlamasının şahidi olmuşlar. Bu cür hərəkətlər ATƏT-in 1990-cı il tarixli Kopenhagen Sənədinin dövlət və siyasi partiyaların bir-birindən ayrı olmasını tələb edən 5.4-cü bəndini pozur.

ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyası təşviqat kampaniyası dövründə bəzi qeydə alınmış namizədlərə və fəallara namizədliklərini geri götürmələri üçün hədə-qorxu gəlinməsi və təzyiq göstərilməsi barədə tutarlı məlumatlar almışdır. Bəzi müxalifət namizədləri öz seçki kampaniyalarını təşkil etmək məqsədilə ofislər icarə etməkdə problemlərlə üzləşmişlər. Belə ki, bu hal həmin ofislərin mülkiyyətçilərinə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən deyilənə görə xəbərdarlıq etməsindən sonra müşahidə olunmuşdur.³⁰

IX. MEDIA

A. ÜMUMİ MEDIA MÜHİTİ

Azərbaycanda çoxsaylı kütləvi informasiya vasitələrinin mövcudluğuna baxmayaraq, elektron mediada müstəqil və obyektiv xəbərlərin təqdim olunmaması və tənqidi nöqtəyi-nəzərdən çıxış edən qəzetlərin olduqca az olması seçicilərin plüralist mövqelərlə tanış olmasını və tərəfsiz informasiya əldə etməsini məhdudlaşdırır. Halbuki bu, onların seçkilərdə məlumatlı insanlar kimi seçim etməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Bundan əlavə, fikri ifadə etmək azadlığı ilə bağlı vəziyyət son illərdə pisləşmişdir ki, bu da, başlıca olaraq, tənqidi fikirlər ifadə edən jurnalistlərə qarşı zorakılıq, həbslər, defamasiya ilə bağlı məhkəmə işlərinin qaldırılması³¹ və digər formalarda təzyiqin həyata keçirilməsindən və həmin hallara yol verənlərin cəzasız qalmalarından qaynaqlanır.³² Nəticə etibarilə, bir çox jurnalistlər bu cür aqibətlə üzləşməmək üçün özünüsensura metoduna keçmişlər.

²⁸ YAP 60-dan artıq qeydə alınmış namizədi olan yeganə partiya olmuşdur. Belə ki, hər hansı siyasi partiyanın ictimai televiziya da ödənişsiz efir vaxtından və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən qəzetlərdə pulsuz ayrılmış yerlərdən istifadə edə bilməsi üçün həmin partiyanın ən azı 60 dairədə qeydiyyatdan keçmiş namizədinin olması şərti qoyulur. Ödənişsiz efir vaxtının və qəzetlərdə ayrılmış ödənişsiz bölmələrin əldə olunması üçün belə şərtlərin müəyyənləşdirilməsi siyasi partiyaların bu seçkilərdə bloklar şəklində iştirakının başlıca səbəblərindən biri olmuşdur.

²⁹ Bu cür hallar müşahidəçilərə 1, 2, 4, 8, 10, 21, 23, 29, 34, 41, 47, 53, 57, 72, 85, 86, 89, 113, 116 və 125 sayılı seçki dairələrindən bildirilmişdir.

³⁰ Yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müxalifət namizədlərinə qarşı hədə-qorxu və təzyiq göstərilməsi halları barədə məlumatlar 6, 11, 23, 30, 47, 86, 98 və 11 sayılı dairələrdən daxil olmuşdur.

³¹ Yüksək vəzifəli dövlət rəsmilərindən biri ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasına bildirmişdir ki, yaxın zamanlarda qəbul ediləcək qanunvericiliklə defamasiyanın cinayət kimi təsvif olunması aradan qaldırılacaqdır.

³² Bax: *inter alia*, ATƏT-in Media azadlığı üzrə nümayəndəsinin ATƏT-in Daimi Şurasına ünvanlandığı Müntəzəm Hesabatı, 29 iyul 2010-cu il: <http://www.osce.org/fom/documents/70956>; Avropa Şurasının

Baxmayaraq ki, seçkilərdən iki həftədən az bir müddət keçməsindən sonra müvafiq olaraq, Bakıdakı rayon məhkəmələrindən biri və Bakı Apelyasiya Məhkəməsi satirik video süjet nümayiş etdirdiklərinə görə,³³ bir çoxlarının fikrincə, saxta ittiham əsasında həbs olunmuş internet bloqçuları Emin Abdullayev və Adnan Hacızadəni həbsdən azad etmişdir, qəzet redaktoru Eynulla Fətullayev yerli və beynəlxalq təşkilatların onun azad olunması üçün etdikləri çoxsaylı müraciətlərə rəğmən, hələ də cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanmaqdadır.³⁴ ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi bloqçuların azad olunması ilə bağlı “müsbət irəliləyişdən razı qalsa da”, Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarını “bu tendensiyanı davam etdirməyə və Fətullayevi dərhal həbsdən azad etməyə” çağırmışdır.³⁵

B. MEDIA ÜÇÜN HÜQUQI ÇƏRCİVƏ

Seçki Məcəlləsi seçkilər zamanı medianın davranışlarını tənzimləyir. Seçki Məcəlləsinin 69.1-ci maddəsi qeydə alınmış namizədlərin hamısına bərabər şərait yaradılmasına təminat verir. Seçki Məcəlləsinin 77.1-ci maddəsi ictimai teleradio təşkilatlarının və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən dövrü nəşrlərin qeydə alınmış namizədlərə bərabər şərait yaratmasını onların üzərinə vəzifə kimi qoyur. Bundan əlavə, “Televiziya və radio yayımı” haqqında Qanunun 32-ci maddəsi belə bir şərt müəyyənləşdirir ki, televiziya və radio yayımçıları proqramları yayıma hazırlayarkən informasiyanın tərəfsizliyi, əhatəliliyi, tamlığı və doğru-dürüstlüyü prinsiplərinə əməl etməlidirlər.

Seçki Məcəlləsi, həmçinin, seçki dairələrinin 60-dan çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalara və seçki bloklarına seçkiqabağı təşviqat aparmaq üçün ictimai televiziya da ödənişsiz efir vaxtından və dövlətə məxsus olan qəzetlərdə pulsuz yerdən istifadə etməyə icazə verilməsi şərtini müəyyənləşdirir. YAP-dan başqa heç bir partiya və ya seçki bloku 60-dan artıq qeydə alınmış namizədə malik olmadığı üçün bu cür ödənişsiz efir vaxtından və dövrü nəşrlərdəki ödənişsiz bölmələrdən istifadə etməyə yalnız onun hüququ çatmışdır. Buna görə də MSK hər bir namizədə ictimai televiziya gündəlik dəyirmi masa müzakirələri çərçivəsində dörd dəqiqəlik pulsuz efir vaxtının ayrılması barədə qərar qəbul etmişdir. Hər bir namizədə ayrılmış dörd dəqiqəlik ödənişsiz efir vaxtı onların öz ismarıclarını seçkilərə çatdırmaq üçün yeganə imkanı olmuşdur, belə ki, digər yerli televiziya kanallarından heç biri namizədlərin iştirakı ilə müzakirələr və siyasi debatlar təşkil etməmişdir. Namizədlərin həmçinin dövlət qəzetlərində ayrılmış ödənişsiz yerlərdən də istifadə etmək və siyasi təbliğat məqsədilə ödənişli efir vaxtı almaq imkanları olmuşdur (baxmayaraq ki, yalnız iki yerli televiziya kanalı belə bir imkan təklif etmişdir və namizədlərdən yalnız 15-i həmin imkandan istifadə etmişdir).

1750 sayılı “The functioning of democratic institutions in Azerbaijan” (“Azərbaycanda demokratik institutların fəaliyyəti”) adlı Qətnaməsi:

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1750.htm>

³³ ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin 10 sentyabr 2009-cu il tarixli bəyanatı: <http://www.osce.org/fom/item/51295>.

³⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) cənab Fətullayevin işi üzrə aprel ayında qəbul etdiyi qərar da onun həbsinin qanunsuz olduğunu bildirmişdir. Noyabr ayında Ali Məhkəmə AİHM-nin qərarı üzrə işə baxaraq, cənab Fətullayevə böhtan və təhqir, irqi nifrət və düşmənçiliyin salınması, həmçinin terrorizm ittihamları üzrə bəraət vermiş, lakin vergidən yayınmağa görə onun barəsində çıxarılmış həbs qərarını 26 ay müddətinə (cənab Fətullayevin 2007-ci ilin aprel ayında həbs olunduğu dövrdən hesablanmaqla) uzatmaqla qüvvədə saxlamışdır. Onun həbsdə olduğu dövrü nəzərə almaqla, Ali Məhkəmə cənab Fətullayevi həbsdən azad etmək qərarına gəlmişdir. Bununla belə, o, narkotik maddə saxlama ittihamı ilə hələ də cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanmaqdadır (narkotik maddənin onun cəzasını çəkdiyi kameradan aşkar olunub götürüldüyü bildirilmişdir). Buna görə jurnalistə 30 aylıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası verilmişdir. ATƏT-in Media Azadlığı üzrə nümayəndəsi bildirmişdir ki, bu sonuncu hökm “Azərbaycanın medianın azadlığı ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməkdə qərarlı olmadığını göstərir (aşağıya bax).

³⁵ ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin 19 noyabr 2010-cu il tarixli bəyanatı, bax: <http://highlights.osce.org/fom/item/74175>.

Seçki Məcəlləsinin kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı müddəalarını tamamlamaq məqsədi ilə MSK 2010-cu ilin iyul ayında müvafiq qəbul etmişdir. Həmin qərar seçki təşviqatı kampaniyasına kütləvi informasiya vasitələrində yer ayrılması məsələlərini daha yaxşı tənzimləmişdir. Baxmayaraq ki, MSK seçkilərlə əlaqədar materialları izləmişdir, bununla belə o, kütləvi informasiya vasitələrinin sistemə monitorinqini aparmamışdır. MSK media üzrə xüsusi işçi qrup yaratmışdı. Qrupa MSK üzvləri və müxtəlif media vasitələrindən olan jurnalistlər daxil olmuşdur. Qrupun funksiyası MSK-ya Seçki Məcəlləsinin kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı müddəalarına əməl olunmasına nəzarət etməkdə kömək göstərilməsi olmuşdur. İşçi qrup bir iclas keçirmiş və bir nəfər müstəqil namizədin müxalifət qəzetlərindən birində onun əleyhinə yazıların dərc olunması ilə bağlı şikayətinə baxmışdır. Baxmayaraq ki, işçi qrup həmin qəzetə qarşı xəbərdarlıq edilməsini təklif etmişdir, MSK həmin təklifə əməl etməmiş və bu barədə heç bir qərar qəbul etməmişdir.

C. ATƏT/DTİHB SMM-IN MEDIA MONİTORİNQI

ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyası tərəfindən medianın monitorinqi iki mərhələdə aparılmışdır: 1-14 oktyabrada olan dövrün (rəsmi seçki təşviqatı kampaniyasının başlanmasınadək) və 15 oktyabr - 5 noyabrada olan dövrün (seçkiqabağı təşviqat kampaniyası müddətini tamamilə əhatə etmişdir) monitorinqi. Monitorinq yeddi televiziya kanalı - ³⁶ və dörd gündəlik qəzeti - ³⁷ əhatə etmişdir. Medianın monitorinqinə hər iki dövrün seçkilərlə bağlı media materiallarının kəmiyyət və keyfiyyətə analizinin aparılması, hər bir namizədə ayrılmış efir vaxtının və qəzet bölmələrinin həcmi və miqdarının, həmçinin seçkilərlə bağlı materialların təqdim olunduğu intervalları hesablanması daxil olmuşdur.

Monitorinqi aparılan bütün televiziya kanalları, o cümlədən ictimai televiziya (İTV) 1-14 oktyabr tarixləri arasında proqramlarının əksəriyyətini dövlət orqanlarına və onların fəaliyyətinə həsr etmişdir. Hətta nəzərə alsaq ki, media əhalini dövlət siyasəti və dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlandırmalıdır, yenə də həmin orqanlara bu qədər yer ayrılmasının qeyri-mütənasib şəkildə yüksək olduğunu demək olar. Hökumətyönlü namizədlərin monitorinqi aparılan bütün televiziya kanallarında seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının rəsmi başlanmasından daha əvvəl təbliğ olunmaq imkanları olmuşdur. Onların rəqibləri haqqında isə çox nadir hallarda hər hansısa proqramda məlumat verilmişdir.

Rəsmi seçki təşviqat kampaniyası xəbər proqramlarında məhdud şəkildə işıqlandırılmışdır. Belə ki, televiziya kanalları bunun əvəzinə daha çox seçki prosesinin prosedural aspektlərinə diqqət ayırmışlar.³⁸ Əsas televiziya kanalları, o cümlədən İTV təşviqat kampaniyasının çərçivəsindən kənara çıxaraq dövlət orqanları barədə geniş xəbərlər təqdim edilməsinə xüsusi yer ayırmışlar. Televiziya kanallarında dövlət rəsmilərinin işini və həyata keçirdikləri fəaliyyətləri müsbət mövqedən işıqlandırmaq, uğurlarını və müvəffəqiyyətlərini qeyd etmək tendensiyası üstünlük təşkil etmişdir. Dövlət rəsmilərinin fəaliyyətlərinin müstəqil qiymətləndirmələri əsasən mövcud olmamışdır. Televiziya kanallarının proqramlarında Prezidentin, onun xanımının (YAP-ın namizədi), dövlət rəsmilərinin və YAP rəhbərliyinin təntənəli tədbirlərdə, məsələn, yeni yolların, məktəblərin, parkların, teatr binalarının və YAP-ın yeni ofisinin (Mingəçevirdə) açılış mərasimlərində, mənzillərin, evlərin, avtomobillərin və digər hədiyyələrin paylanması tədbirlərində iştirakının işıqlandırılması YAP-ın təşviqat kampaniyasına əlavə media çalaları vermişdir. Bunun əksinə olaraq, monitorinqi həyata keçirilən televiziya kanallarında müxalifətlə bağlı çox nadir hallarda xəbərlər yayımlanmışdır. Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının işıqlandırılması Seçki Məcəlləsində ifadə olunmuş bərabərlik prinsipini və "Televiziya və radio

³⁶ AzTV (dövlət televiziya kanalı), İTV (ictimai televiziya kanalı), ATV, ANS TV, Lider TV, Space və Xəzər TV, həmçinin

³⁷ Azərbaycan, Respublika, Yeni Müsavat və Zerkalo qəzetləri əsasında aparılmışdır.

³⁸ Monitorinqi keçirilən bütün televiziya kanalları MSK-nın fəaliyyəti barədə geniş məlumat vermişlər.

yayımı haqqında” Qanunun proqramların yayımlanmasında balansın və tərəfsizliyin gözlənməsi ilə bağlı müddəalarını pozmuşdur.

İTV seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının rəsmi başlanmasından sonra seçki xəbərlərində dövlət rəsmilərinin fəaliyyətinin əhatə olunmasını ixtisar etmişdir, bununla belə, onların seçkilərdə iştirak edən digər siyasətçilərlə müqayisədə daha çox işıqlandırılması davam etmişdir.³⁹ 28 oktyabrdan başlayaraq İTV-nin xəbər proqramları bu seçkilər zamanı qeydə alınmış namizədləri olan bütün siyasi partiyaların və seçki bloklarının nümayəndələri ilə kiçik müsahibələr təşkil etmişdir. İTV həmçinin, “Xalq seçir” adlı bütünlüklə seçkilərə həsr olunmuş müntəzəm xüsusi proqram yayımlamışdır. Namizədlər arasında debatların təşkil edilməsindən əlavə, proqram həm də seçkilərə hazırlıq və seçicilərin maarifləndirilməsinə diqqət yönəltdir.

Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən AzTV icra orqanlarının və hakim partiyanın xeyrinə güclü təbliğat aparmaqla məşğul olmuşdur. Rəsmi seçki kampaniyası ərzində AzTV Prezidentə tamamilə müsbət və neytral mövqelərdən yanaşan 4 saat 24 dəqiqə, hakimiyyət orqanlarına 1 saat 26 dəqiqədən artıq və YAP-a 24 dəqiqədən artıq vaxt ayırmışdır. Bunun əksinə, müxalifətin əsas seçki blokuna neytral mövqedən dörd saniyəlik vaxt ayrılmışdır. Özəl telekanalların əksəriyyəti eyni yanaşmadan çıxış etmişdir. Özəl kanallardan bəziləri, həmçinin müxalifət namizədləri və jurnalistlərini nüfuzdan salan xəbərlər yayımlamışdır.

Özəl televiziya kanalı olan ANS öz xəbərlərinin əksər hissəsini dövlət orqanlarının və YAP-ın işıqlandırılmasına həsr etmişdir. Lakin İctimai televiziya kanalı kimi ANS TV də müxalifət namizədlərini əhatə edən xəbərlər yayımlamışdır.⁴⁰ Bu televiziya kanalının lisenziyası yaxın keçmişdə dayandırılmışdı və ona Milli Televiziya və Radio Şurası (MTRŞ) tərəfindən 2010-cu ildə iki dəfə xəbərdarlıq edilmişdi.⁴¹ Birinci xəbərdarlıq həmin televiziya kanalının proqramlarında dil məsələsindən düzgün istifadə edilməməsi ilə bağlı olmuşdur ki, bununla kanal, MTRŞ-nin bildirdiyinə görə, azlyaşlıları qoruyan xüsusi qaydaları pozmuşdur.⁴² ANS, MTRŞ-nin hər bir saat ərzində yayımlanan reklamların 12 dəqiqəni aşmamasını tələb edən məhdudiyətindən sonra namizədlər arasında debatlar təşkil etməməyi qərara almışdır.⁴³ MTRŞ müxalifət qəzetlərindən birinin redaktorunun bir qadın ilə cinsi əlaqə səhnəsini nümayiş etdirən videofilmə təkrar-təkrar özünün ana xəbər proqramında yayımlayan Lider TV-yə qarşı heç bir təcili tədbir həyata keçirməmişdir.

Baxmayaraq ki, mətbuat ümumilikdə müxtəlif nəzər nöqtələrinə televiziya kanallarından daha çox yer ayırmışdır, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən *Azərbaycan və Respublika* qəzetləri öz dəstəklərini aşkar şəkildə dövlət orqanlarına göstərmişlər. Özəl qəzet olan *Yeni Müsavat* müxalifətin əsas blokunu dəstəkləmiş və hakimiyyət orqanlarına tənqidi mövqedən yanaşan bəzi materiallar, Prezidentə isə əsasən neytral mövqedən yanaşan materiallar dərc etmişdir. Özəl qəzet olan *Zerkalo* özünün geniş bölmələrini dövlət orqanlarına həsr etmişdir (daha çox neytral və müsbət mövqedən), bununla belə qəzet müxalifətə də neytral mövqedən bir qədər yer ayırmışdır.

³⁹ 15 oktyabr və 6 noyabr tarixləri arasında ölkə Prezidentinə müsbət mövqedən çıxış edən xəbərlər proqramlarında 44 dəqiqədən artıq vaxt ayrılmışdır. Bundan əlavə, həmin proqramlarda hakimiyyət orqanları və YAP müvafiq olaraq 37 və 5 dəqiqə işıqlandırılmışlar. Əksinə, əsas müxalifət bloku neytral mövqedən çıxış edən xəbərlər proqramlarında üç dəqiqə yarım ərzində işıqlandırılmışlar.

⁴⁰ Məsələn, yalnız İTV və ANS "AXCP-Müsavat" blokunun seçki prosesini tənqid edən fikirlərini işıqlandıran xəbərlər yayımlamışlar.

⁴¹ "Televiziya və radio yayımı haqqında" Qanuna görə, üçüncü xəbərdarlıq lisenziyanın ləğv olunması ilə nəticələnmə bilər.

⁴² Uşaqların və yeniyetmələrin fiziki, əqli və mənəvi inkişafına təsir göstərən proqramlar üzrə Xüsusi Əsasnamənin 2.7 və 2.8-ci maddələrinə əsasən, saat 07.00 və 23.00 arasında cinsi əlaqə barədə erotik filmlərin və proqramların yayılması, həmçinin dildən qeyri-düzgün istifadə edilməsi qadağan edilmişdir.

⁴³ MTRŞ reklamların 12 dəqiqəni aşmamasını tələb edən məhdudiyətini şərh edərkən, reklamlar anlayışına, həmçinin siyasi təbliğat materiallarının və debatların da daxil olduğunu bildirmişdir. MTRŞ-nin şərhinə əsasən, əgər hər hansı bir namizəd debatlar zamanı özü və ya platforması haqqında danışarsa, bu, siyasi təbliğat deməkdir, ona görə də, 12 dəqiqəlik limit bu xarakterli verilişlərə də aiddir.

MSK İTV və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən medianın seçki təşviqatı apararı namizədlərin işıqlandırılması məsələsində balansını pozmasını aradan qaldırmaq üçün heç bir tədbir həyata keçirməmişdir. Bununla, seçkilərdə mübarizə apararı namizədlərin heç də hamısına mediadan bərabər qaydada faydalanmaq imkanı tanınmamışdır ki, bu da 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin namizədlərə qarşı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipini əks etdirən 7.8-ci maddəsinin pozulması deməkdir. Namizədlərin teleradio yayımı vasitəsilə olduqca qeyri-mütənasib şəkildə işıqlandırılması siyasi partiyaların və onların bloklarının bir-biri ilə bərabərlik prinsipi əsasında rəqabət aparmaq imkanlarına maneçilik yaratmışdır.

Baxmayaraq ki, media ilə bağlı vəziyyət regionlarda bir qədər fərqli olmuşdur, bununla belə, regionlarda da ümumi vəziyyət ölkə səviyyəsində mövcud olan vəziyyətə oxşar olmuşdur. Regionlarda fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələri seçkilərin obyektiv işıqlandırılmasını həyata keçirməmişdir. ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyasının Uzunmüddətli Müşahidəçilər qrupunun on bir üzvündən yeddisinə regionlardan olan namizədlər tərəfindən şikayətlər təqdim edilmişdir ki, şikayətlərdə həmin namizədlər regional mediaya çıxışlarının olmamasından narazılıq ifadə etmişlər.

Televiziya kanallarının əksəriyyəti (ANS istisna olmaqla), o cümlədən İctimai TV beynəlxalq seçki müşahidəçilərinin “İlkin faktlar və nəticələrə dair Bəyanat”ını ayrıseçkiliklə və ikili qaydada işıqlandırmışlar. Kütləvi informasiya vasitələrinin əksəriyyəti həmin Bəyanatın seçki prosesini yalnız müsbət mövqedən qiymətləndirən aspektlərə diqqət ayırmış, orada göstərilmiş tənqidi faktlara və qüsurlara laqeyd qalmışlar.

X. QADINLARIN İŞTİRAKI

Gender bərabərliyi Konstitusiyaya və 2006-cı il tarixli “Gender (kişi və qadınların bərabərliyinin təminatları) haqqında” Qanunla təsbit olunmuşdur. Bununla belə, bu Qanunun səmərəli tətbiq mexanizminin olmaması nəticəsində qadınlar siyasi və dövlət həyatında məhdud rol oynamaqda davam edirlər. Baxmayaraq ki, qadınlar ölkə əhalisinin 51.2 faizini təşkil edirlər, bu seçkilərdə onlar deputat yerləri uğrunda mübarizə apararı namizədlərin yalnız 13 faizini təşkil etmişlər (743 namizəddən 98-i). Beş seçki bloku və altı siyasi partiya qadın namizədlər irəli sürmüşdür. YAP tərəfindən namizədliyi irəli sürülmüş 20 qadıdan 19-nun namizədliyi qeydə alınmışdır (qeydiyyatda alınmış ümumi YAP deputatlarının 17.1 faizi). Qadın namizədlərdən əksəriyyəti öz təşəbbüsü ilə namizədliyini irəli sürənlərdən ibarət olmuşdur (qadın namizədlərin 59 faizi).

Bütün seçki kampaniyası ərzində qadın namizədlər, bəzi hallar istisna olmaqla, medianın diqqətini o qədər də cəlb edə bilməmişlər. Qadınlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərə, məsələn, erkən nikahlar, ailədaxili zorakılıq, ailə proqramları və ya qadınların siyasi təmsilçiliyinin aşağı səviyyədə olması, siyasi partiyaların platformalarında və ya görüşlərində, əsasən, yer ayrılmamışdır.

Əvvəlki parlamentin 125 deputatından yalnız 14-ü qadın olmuşdur (11 faiz). Yeni parlamentdə 20 qadın deputat olacaqdır (16 faiz). Nazirliklərin heç birinin rəhbəri və ya icra başçısı qadın deyildir. Siyasi partiya liderlərinin hamısı kişilərdən ibarətdir. Qadınlar həmçinin siyasi partiyalarda aşağı səviyyədə təmsil olunurlar (baxmayaraq ki, YAP üzvlərinin 50 faizini qadınların təşkil etdiyi barədə məlumat vermişdir).

Seçki administrasiyasının yuxarı pillələrində qadınlar az təmsil olunmuşlar. 125 DSK-dan yalnız 3-nün sədri qadın olmuşdur, MSK-nın 18 üzvündən dördü qadın olmuşdur. Seçki günü beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən müşahidəsi həyata keçirilən seçki məntəqələrinin MnSK-larının yalnız 25 faizinin sədri qadın olmuşdur (baxmayaraq ki, qadınlar həmin MnSK-ların 60 faizini təşkil etmişdir).

XI. MİLLİ AZLIQLARIN İŞTİRAKI

Azərbaycandakı ən böyük milli azlıq qrupları ləzgilər, ruslar və talışlardır. Baxmayaraq ki, milli azlıqlar ölkə əhalisinin təqribən on faizini təşkil edirlər, bu seçkilərdə milli azlıqlarla bağlı məsələlər xüsusi əhəmiyyətli faktor kimi qabardılmamışdır. İqtidar partiyasının, eləcə də AXCP-Müsavat blokunun seçki platformaları milli azlıqlarla bağlı məsələlərə səssiz qalmışdır. Seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyalar arasında sırf hansısa milli azlığın maraqlarını təmsil edən partiya olmamışdır. Buna baxmayaraq, milli azlıqların nümayəndələri əsas siyasi partiyaların hamısının namizədləri arasında təmsil olunmuşlar. Bir nəfər rus xalqının nümayəndəsi, bir nəfər isə yəhudi icmasının təmsilçisi parlamentə seçilmişlər. Onlardan hər ikisi YAP-ın namizədi olmuşlar.

XII. YERLİ MÜŞAHİDƏÇİLƏR

Seçki Məcəlləsi bütün seçki prosesinin həm yerli, həm də beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən müşahidə olunmasına icazə verir. DSK-lar tərəfindən 43 173 yerli müşahidəçi müvafiq məntəqələrdə seçkilərin müşahidəsini həyata keçirmək məqsədilə akkreditə olunmuşdur. Bundan əlavə, MSK 3466 yerli müşahidəçinin bütün ölkə ərazisində müşahidələr aparmaq məqsədilə akkreditasiyasını həyata keçirmişdir. MSK tərəfindən həmçinin, 21 təşkilatı təmsil edən 1029 beynəlxalq müşahidəçi qeydə alınmışdır.

Ən böyük yerli müşahidə təşkilatlarından olan Seçkiləri Monitoring Mərkəzinin (SMM) qeyri-hökumət təşkilatı kimi qeydiyyatı 14 may 2008-ci ildə Ədliyyə Nazirliyinin müraciəti əsasında rayon məhkəməsi tərəfindən ləğv edilmişdir. SMM-nin həmin iş üzrə şikayəti hazırda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsindədir. Seçkilərin Monitoringi və Demokratiyanın Tədrisi Mərkəzi (SMDTM) SMM-nin varisi kimi yaradılmışdır. Lakin onun qeydiyyatı hələlik Ədliyyə Nazirliyində yubadılmaqdadır.⁴⁴ Buna baxmayaraq, SMDTM-nin müşahidəçiləri müstəqil müşahidəçilər kimi akkreditə oluna bilmişlər.

Müşahidəçilərin qeydiyyata alınması prosesi əhatəli şəkildə həyata keçirilmişdir. Qeydiyyata alınmış yerli müşahidəçilərdən 8378 nəfəri siyasi siyasi partiyaların müşahidəçiləri, 32740 nəfəri fərdi müşahidəçilər, 5444 nəfəri isə 11 vətəndaş cəmiyyəti təşkilatını təmsil edən müşahidəçilər olmuşlar. Dövlətin dəstəyi ilə fəaliyyət göstərmiş “Parlament-2010” koalisiyası və Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatları olan SMDTM və “Demokratiyanı Öyrənmə” İctimai Birliyi müşahidəçilərin geniş əksəriyyətini təşkil etmişlər və bu seçkilərdə uzunmüddətli və qısamüddətli seçki müşahidəsi fəaliyyəti həyata keçirmişlər.

Həç bir partiya üzvü olmayan çoxlu sayda bitərəf yerli müşahidəçinin akkreditə olunmasına baxmayaraq, ATƏT DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasının müşahidəçiləri həmin müşahidəçilərin seçki günü çox da aktiv iştirakının şahidi olmayıb. Bundan əlavə, MnSK-lar tərəfindən müstəqil yerli müşahidəçilərin seçkiləri müşahidə fəaliyyətinə mane olunması halları qeydə alınmışdır ki, bu da seçki prosesinin şəffaflığına xələl gətirmişdir.

XIII. SEÇKİQABAĞI ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR

Şikayət və müraciətlər seçicilər, namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları və onların vəkil edilmiş şəxsləri, müşahidəçilər və seçki komissiyaları tərəfindən verilə bilər. Seçki

⁴⁴ SMDTM-nin bu məsələ ilə bağlı şikayəti dekabrın 3-də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən rədd edilmişdir.

komissiyalarının insan hüquqlarını pozan hərəkətlərindən və qərarlarından, həmçinin hərəkətsizliyindən yuxarı seçki komissiyalarına şikayətlər verilə bilər. Seçki komissiyalarının şikayətlər üzrə qəbul edilmiş qərarlarından, həmçinin MSK-nın qərarlarından və hərəkətlərindən Apelyasiya Məhkəməsinə şikayət verilə bilər. Apelyasiya Məhkəməsinin qərarlarından Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər. Şikayətlər və ya müraciətlər qanun pozuntusunun baş verdiyi və ya qərarın qəbul edildiyi və ya dərc edildiyi gündən və ya maraqlı tərəfin qərar barədə məlumatlandırılmasından (əgər bu müddət 3 günü aşarsa) sonra üç gün ərzində verilməlidir. Seçki günündən əvvəl verilmiş şikayət və müraciətlərə üç gün ərzində baxılmalı və onlar barəsində qərar qəbul edilməlidir; seçki günü və ya seçki günündən sonra verilmiş şikayət və müraciətlərə dərhal baxılmalı və onlar barəsində qərar qəbul edilməlidir.

Seçki Məcəlləsi seçki mübahisələrinin araşdırılması məqsədilə MSK-nın və DSK-ların nəzdində müvafiq olaraq doqquz və üç nəfərdən ibarət ekspert qruplarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Bununla belə, Məcəllə həmin ekspertlərin təyin olunması üçün heç bir meyar müəyyənləşdirmir. Məcəllədə yalnız bildirilir ki, bu qrupların tərkibinə hüquq təhsili olan komissiya üzvləri daxil edilə bilər. MSK-nın müvafiq təlimatı meyar kimi peşəkarlığı, faktlara əsaslanan və hüquqi analiz apara bilmək bacarığını, seçkilər sahəsində təcrübəni və öz peşəkar fəaliyyətində yüksək ictimai etimadın mövcudluğunu müəyyənləşdirir. Praktikada ekspert qrupları seçki komissiyalarının üzvlərindən, bəzi hallarda həmçinin inzibati heyət üzvlərindən təşkil olunur. MSK bildirmişdir ki, onlar kənar hüquqşünasların cəlbinə üstünlük vermirlər, belə ki, kənar hüquqşünasların ictimai etimad qazanıb qazanmaması məsələsini qiymətləndirmək onlar üçün çətin olur. Ekspert qrupunun faktları qiymətləndirməsi məsələsi sual doğuran məqamlardandır, belə ki, onlar ekspert rəylərini hazırlayan zaman seçki administrasiyası üçün işləyən şəxslər olmuşlar və onların nəşr olunmuş məşvərətçi rəylərində faktlara və ya hüquqa əsaslanan detallı arqumentlər öz əksini tapmamışdır.

Seçki Məcəlləsi, həmçinin, şikayət və müraciətlərə baxılması üçün verilən 3 günlük müddətin ekspertin xahişi əsasında uzadılmasına icazə verir. Lakin bu müddəə problem doğurur, belə ki, o, həmin müddətin maksimum nə qədər uzadıla biləcəyinə dair heç bir qayda müəyyənləşdirmir. Şikayət və müraciətlərə baxılması müddətinin uzadılması metodundan MSK tərəfindən geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu, uzun-uzadı qərar qəbul edilməsi prosesinə və süründürməçiliyə gətirib çıxarmışdır ki, bu da müddəti qısaldılmış seçki prosesi və qeyri-müəyyən hüquqi müddəalarla birlikdə götürüldükdə, səmərəli hüquq-müdafiə vasitələrindən vaxtlı-vaxtında istifadə etmək hüququnu şübhə altına almışdır. Namizədlərin qeydə alınması üzrə işlərə Ali Məhkəmə tərəfindən 6 noyabrda baxılmışdır. Məhkəmə qərarı əsasında namizədliyin qeydə alınması MSK tərəfindən son dəfə 4 noyabrda həyata keçirilmişdir.⁴⁵

Seçki gününədək MSK təqribən 250 şikayətə baxmışdır. ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasının təkrar-təkrar etdiyi şifahi və yazılı xahişlərə baxmayaraq, həmin şikayətlərin yalnız onda bir hissəsi Missiyaya təqdim olunmuşdur. Şikayətlərin təqribən 175-i DSK-ların namizədi qeydə almaqdan imtina etməsi hallarından, yerdə qalanları isə DSK-ların hərəkətsizliyindən və qanunsuz hərəkətlərindən olmuşdur. MSK namizədliyin qeyd alınmasından imtina ilə bağlı 35 şikayəti təmin etmişdir. Onlardan əksəriyyəti seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının başlanmasından sonra təmin olunmuşdur. Təmin olunmuş şikayətlərdən biri namizədə öz namizədliyini geri götürməsi üçün təzyiq göstərilməsi halından verilmişdir. MSK yerdə qalan digər şikayətləri əsassız şikayətlər hesab edərək, onları təmin etməmişdir. Şikayət və müraciətlərə tələsik şəkildə və demək olar ki, heç bir müzakirələr təşkil edilmədən baxılmışdır. Baxmayaraq ki, ekspertlər araşdırmaların nəticələri ilə bağlı heç zaman iclaslar dövründə heç bir fakt təqdim etməmişlər, MSK bütün baxılmış şikayət və müraciətlər üzrə ekspert rəyi qəbul etmişdir.

⁴⁵

Noyabrın 10-da "Ümid" Partiyasının 57-ci seçki dairəsindən olan namizədi seçkilərin nəticələrinin ləğv edilməsi barədə müraciət etmişdir. O, müraciətini belə əsaslandırmışdır ki, onun seçki kampaniyası aparmaq üçün kifayət qədər vaxtı olmamışdır. Onun xahişinə MSK tərəfindən məhəl qoyulmamışdır.

Seçki Məcəlləsinə görə, şikayət və ya müraciəti təqdim edən şəxs şikayət və ya müraciətin araşdırılması prosesində iştirak etmək istədiyini aydın şəkildə bildirdikdə və yeni dəlillər təqdim etmək istədikdə, mütləq araşdırılma prosesinə dəvət edilməlidir.⁴⁶ Şikayət və müraciətləri verənlər ATƏT DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasına bildirmiş və sonradan məhkəmədə də təkrar etmişlər ki, onların işinə seçki komissiyalarında baxılan zaman onlara bu barədə heç bir seçki komissiyası məlumat verməmişdir, baxmayaraq ki, onlar şikayətlərə baxılması prosesində iştirak etmək istədiklərini aydın şəkildə və təkrar-təkrar bildirmişlər. Yalnız bir şikayətçi seçki günündən bir gün əvvəl MSK-nın şikayətləri araşdırma prosesində iştirak etməyə və öz arqumentlərini təqdim etməyə müyəssər olmuşdur, bununla belə, onun arqumentləri araşdırılmamış və ya MSK tərəfindən nəzərə alınmamışdır.

DSK-lar tərəfindən ən azı 100 şikayətə baxılmışdır. Şikayətlərin əksəriyyəti icra hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyə qurumlarının, eləcə də polisin qeyri-qanuni müdaxiləsi hallarından, həmçinin digər namizədlər tərəfindən onların seçkiqabağı təşviqat kampaniyalarına maneələrin törədilməsi ilə bağlı olmuşdur. Şikayətlərin böyük əksəriyyəti əsassız və ya səbəbsiz hesab edildiyi üçün təmin olunmamışdır. MSK-nın və DSK-ların qərarları demək olar ki, bütün hallarda müvafiq hüquqi müddəalarla ziddiyyət təşkil etmiş və hərtərəfli əsaslandırılmamışdır.⁴⁷ Bundan əlavə, qərarlarda heç bir hüquq-madafə vasitələri göstərilməmişdir. Bu isə ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 5.10 və 5.11-ci bəndlərində təsbit olunmuş öhdəlikləri şübhə altında qoymuşdur.⁴⁸

8 noyabr 2010-cu il tarixinədək Bakı şəhər Apelyasiya Məhkəməsinə 100 şikayət təqdim edilmiş və onlardan 89-na mahiyyəti üzrə baxılmışdır. Dörd şikayəti çıxmaqla yerdə qalan bütün şikayətlərdə MSK-nın namizədiyin qeydə alınmasından imtina ilə bağlı qərarının ləğvi xahiş edilmişdir. Bu müraciətlərdən yalnız beşi təmin olunmuşdur. Tərəflərə məhkəmə dinləmələri zamanı öz arqumentlərini təqdim etmək imkanı verilmişdir. Bununla belə, əksər hallarda məhkəmələr şahid ifadələrini və ərizəçilər tərəfindən təklif olunan digər sübutları qəbul etməkdən imtina etmiş və belə sübutların nəyə görə qəbul olunmadığını izah etməmişdir. Məhkəmə yalnız 32 işin sənədlərini ekspert-qrafoloqların araşdırması üçün onlara göndərmişdir. Müraciətləri təqdim etmək üçün son müddət tələbinə heç də həmişə əməl olunmamışdır ki, bu da qismən müvafiq hüquqi müddəalardakı qeyri-müəyyənlikdən qaynaqlanmışdır.⁴⁹ Məhkəmə ərizələrin təqdim edilməsi üçün son müddət məsələsinə qeyri-müəyyən yanaşmışdır. Bəzi hallarda məhkəmə ərizələrin təqdim edilməsi üçün son müddət kimi müəyyənləşdirilmiş üç gün müddəti ötürüldükdən sonra təqdim edilmiş ərizələrə baxmış və həmin ərizələri təmin etmişdir. Digər hallarda isə məhkəmə son müddətin ötürülməsi səbəbindən ərizələrə baxmaqdan imtina etmişdir. Yerli qanunvericiliyə zidd olaraq, Apelyasiya Məhkəməsinin qərarlarının yarısından çoxunda hüquqi arqumentlər və hüquqi əsaslandırma çatışmamışdır, həmçinin ərizəçilərin arqumentlərinin heç birinə baxılmamışdır.⁵⁰

ATƏT/DTİHB-nin Seçkiləri Müşahidə Missiyası namizədlərin qeydiyyatı ilə əlaqədar olan, Ali Məhkəmə tərəfindən baxılmış 30 işlə tanış olmuşdur. Ali Məhkəmə bu işlərdən yalnız dördü üzrə Apelyasiya Məhkəməsinin qərarını ləğv etmiş və namizədlərin qeydə alınmasını mümkünləşdirmişdir. Sonuncu qərar namizədlərdən birinin xeyrinə seçkilərdən bir qədər əvvəl -

⁴⁶ Venesiya Komissiyasının Seçki Məsələləri üzrə Müsbət Təcrübəyə dair Məcəlləsinə görə, səmərəli şikayət verilməsi sisteminə nail olmaq üçün "ərizə verənin məhkəmədə hər iki tərəfin iştirakının təmin olunmasına dair hüququ qorunmalıdır" (II.3.3).

⁴⁷ Seçki Məcəlləsinin 25.2.2 və 112.4-cü maddələri

⁴⁸ Kopenhagen Sənədinin 5.10-cu bəndinə görə, "insan hüquqlarına hörmət göstərilməsi və hüquqi tamlıq prinsiplərinin təmin olunması üçün hər kəsə inzibati qərarlardan səmərəli hüquq-müdafə vasitələrinə malik olmaq hüququ verilməlidir". Sənədin 5.11-ci bəndinə görə, "hər hansı bir insana qarşı yönəlmiş inzibati qərar tam şəkildə əsaslandırılmalı və bir qayda olaraq, ümumi və mümkün hüquq-müdafə vasitələrini ehtiva etməlidir.

⁴⁹ Seçki Məcəlləsinin 112.1-ci maddəsi

⁵⁰ Mülki Prosesual Məcəllə (Maddə 220.2 və 220.4) məhkəmə qərarlarının əsaslandırıcı hissəsinin olmasını tələb edir.

3 noyabrda qəbul olunmuşdur. Ali Məhkəmə əksər hallarda seçki komissiyalarının və Apelyasiya Məhkəməsinin qərarlarındakı yuxarıda qeyd edilmiş nöqsanları düzəltməmişdir.

XIV. SEÇKİ GÜNÜ

Baxmayaraq ki, seçki günü ümumilikdə sakit və dinc şəraitdə keçmişdir, bununla belə, beynəlxalq müşahidəçilər çoxlu ciddi qanunsuzluqların və hüquq pozuntularının (o cümlədən seçki qutularına topa şəkildə əlavə seçki bülletenlərinin atılması) olduğunu bildirmişlər. Rəsmi MSK rəqəmlərində seçici iştirakı 49,56 faiz göstərilmişdir.

A. AÇILIŞ VƏ SƏSVERMƏ

101 seçki məntəqəsindən 81-də açılış müsbət qiymətləndirilmişdir. Digər 20 məntəqədə neqativ hallar prosedur qaydalarının pozulması, məsələn, əksər hallarda seçki qutularının üzərində seriya nömrəsinin qeyd edilməməsi, istifadə olunmamış SQÇV-lərinin ləğv edilməməsi, həmçinin ilkin tərtib olunmuş protokollarda seçki bülletenlərinin sayının qeyd edilməməsi nəticəsində baş vermişdir. Altı seçki məntəqəsində açılış prosesi zamanı beynəlxalq müşahidəçilərin öz müşahidələrini həyata keçirməsi məhdudlaşdırılmışdır.

Beynəlxalq müşahidəçilər, müşahidə fəaliyyətlərini həyata keçirdikləri məntəqələrdən 89 faizində səsverməni müsbət qiymətləndirmişlər. Bununla belə, müşahidələrin həyata keçirildiyi 1247 seçki məntəqəsinin 11 faizində səsvermə mənfi qiymətləndirilmiş və sistemli şəkildə qanun pozuntularına yol verildiyi bildirilmişdir. Seçkilər zamanı prosedur qaydalarının ən çox pozulması - vətəndaşların bir dəfədən artıq səs verməsinin qabağını almaqda vacib mexanizm olan seçicilərin barmağının mürəkkəbə batırılması ilə bağlı qaydaların pozulması ilə bağlı olmuşdur. Müşahidələrin həyata keçirildiyi məntəqələrdən 12 faizində seçicilərin hamısının barmağının mürəkkəbə batırılması yoxlanılmamış, məntəqələrin 8 faizində isə seçicilərin heç də hamısının barmağı mürəkkəbə batırılmamışdır. Seçkilərin müşahidəsinin həyata keçirildiyi iyirmi üç MnSK-da seçkilərin barmağının mürəkkəbə batırılması yoxlanılmamış, 12 MnSK-da isə heç bir seçicinin barmağı mürəkkəbə batırılmamışdır. Beynəlxalq müşahidəçilər bildirmişlər ki, yeddi seçki məntəqəsində artıq barmağı mürəkkəbə batırılmış seçicilər səs verməyə buraxılmışlar. Müşahidələrin həyata keçirildiyi seçki məntəqələrinin təqribən 45 faizində əlilliyi olan insanların səs verməsinə şəraitin olmadığı qeydə alınmışdır.

Beynəlxalq müşahidəçilər müşahidələrin həyata keçirildiyi 100 məntəqədə seçici siyahılarında çoxlu oxşar imzaların olduğunu, 63 məntəqədə isə seçki qutularına topa şəkildə seçki bülletenlərinin atıldığını qeydə almışlar. Müşahidələrin həyata keçirildiyi bütün seçki məntəqələrinin 7 faizində qrup şəkildə səsvermə hallarının baş verdiyi, bir seçicinin başqasının yerinə səs verməsi hallarının ümumilikdə 2 faiz, bir seçicinin bütün ailə üzvlərinin əvəzinə səs verməsi hallarının isə 1 faiz təşkil etdiyi bildirilmişdir. Müşahidələrin həyata keçirildiyi 25 məntəqədə seçicilər şəxsiyyəti təqdim edən sənəd qismində aşağıda göstərilmiş sənədlərdən heç birini təqdim edə bilmədiyi halda, onların səsvermədə iştirakına icazə verilməsi müşahidə olunmuşdur.⁵¹ 386 seçki məntəqəsindən 54-də beynəlxalq müşahidəçilər olduğu zaman SQÇV-dən səs vermək məqsədilə istifadə edilmişdir lakin bu hal heç də bütün hallarda qeydə alınmamışdır.

Müşahidələrin həyata keçirildiyi seçki məntəqələrinin 7 faizində seçicilərin heç də hamısı gizli şəraitdə səs verməmişlər. Beynəlxalq müşahidəçilər 12 seçki məntəqəsində bir şəxsin bir çox seçicilərə “kömək” etməsini müşahidə etmişlər ki, bu da səsvermənin gizliliyini potensial olaraq

⁵¹ Seçicilər tərəfindən şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd qismində aşağıdakı sənədlər təqdim edilə bilər: Şəxsiyyət vəsiqəsi, müvəqqəti şəxsiyyət vəsiqəsi, məcburi köçkün vəsiqəsi (məcburi köçkünlər üçün), hərbi билет və vətəndaşlığı olmayan şəxsin vəsiqəsi (Azərbaycan ərazisində beş ildən artıq yaşayan və seçkidə iştirak etməsinə icazə verilən vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün).

şübhə altına almışdır. Müxtəlif bölgələrdə ümumilikdə 500 seçki məntəqəsində veb-kameralar quraşdırılmışdır. MSK bəyan etmişdir ki, səsvermə və səslerin sayılması prosedurlarını internetdən canlı izləmək imkanı yaradan veb-kameraların quraşdırılmasında məqsəd seçki günü şəffaflığı artırmaqdan ibarətdir. Beynəlxalq müşahidəçilər 36 seçki məntəqəsində bu kameraların yerləşdirilməsinin səsvermənin gizliliyinin təmin olunmasına mənfi təsir etdiyini bildirmişlər. Belə ki, bəzi seçki məntəqələrinə bu kameralar səsvermə otağının düz yuxarisında yerləşdirilmişdir.

Beynəlxalq müşahidəçilər 65 seçki məntəqəsində seçicilərə məntəqənin daxilində və xaricində psixoloji təzyiq göstərilməsinin şahidi olmuşlar. 20 halda seçicilərə müəyyən namizədlərin xeyrinə səs vermələri üçün təsir göstərilmiş, 9 halda isə hətta seçicilərə hədə-qorxu gəlinmişdir. Onlar, həmçinin seçki məntəqələrinin yaxınlığında və içində təşviqat xarakterli materialların olması hallarını müşahidə etmişlər. 79 seçki məntəqəsində həmin məntəqədə olmasına icazə verilməyən şəxslər məntəqənin içərisində olmuşlar. 19 seçki məntəqəsində belə şəxslər seçki prosesinə müdaxilə etmiş və ya prosesə ümumi rəhbərliyi həyata keçirmişlər.

Seçki məntəqələrinin 91 faizində namizədlərin, siyasi partiyaların və seçki bloklarının vəkil edilmiş şəxslərinin nümayəndələrinin iştirak etdiyi, 56 faizində isə partiya təmsilçiliyi olmayan yerli müşahidəçilərin iştirak etdiyi məlum olmuşdur. Beynəlxalq müşahidəçilərin bildirdiyinə görə, yerli müşahidəçilərdən bəziləri hansı təşkilatı təmsil etdiklərini deməkdə çətinlik çəkmişdir. Beynəlxalq müşahidəçilər qeyd almışlar ki, bəzi seçki məntəqələrində müşahidəçilər və onların vəkil edilmiş şəxsləri seçki məntəqələrindən çıxarılmışlar və onların təzyiqlərə, həbsə və fiziki zorakılığa məruz qalmaları haqqında məlumatlar verilmişdir. Təəssüfləndirici haldır ki, beynəlxalq müşahidəçilərə 114 seçki məntəqəsində müşahidə aparması məhdudlaşdırılmışdır.

B. SƏSLƏRİN SAYILMASI

Baxmayaraq ki, müşahidələrin həyata keçirildiyi 152 məntəqədən 105-də seçkilərin keçirilməsi müsbət qiymətləndirilmişdir, müşahidəçilər 47 məntəqədə (32 faiz) səslerin sayılması prosesini mənfi qiymətləndirmişlər ki, bu da, kifayət qədər böyük bir rəqəmdir. 14 məntəqədə daşınan və daşınmaz seçki qutuları seçici siyahısındakı seçicilərin sayı ilə müqayisədə daha artıq olmuşdur. 31 seçki qutusunda bülletenlərin dəstə və ya topa ilə yerləşməsi müşahidə edilmişdir ki, bu da qutulara topa bülletenlərin daha əvvəlcədən atıldığını düşünməyə əsas verir. Bəzi hallarda MnSK səsverməni bunun üçün ayrılmış otaqlarda deyil, başqa otaqlarda keçirmişdir. 13 seçki məntəqəsində seçkilərin nəticələrinə müdaxilə halları baş vermişdir.

Müşahidələrin həyata keçirildiyi seçki məntəqələrinin dördü birindən çoxunda prosedur qaydalarının ciddi şəkildə pozulması və hərəkətsizlik hallarının baş verməsi müşahidə olunmuşdur. Çoxlu sayda MnSK-lar seçici siyahısında olan seçici imzalarının (61 hal), SQCV-nin (25 hal), səyyar səsvermə ilə bağlı müraciətlərin sayılması və protokollara daxil edilməsi kimi qanunun tələb etdiyi ən sadə prosedurları yerinə yetirməmişdir. İyirmi səkkiz MnSK istifadə olunmamış seçici bülletenlərini seçkilər başa çatdıqdan sonra ləğv etməmişdir. 33 MnSK isə etibarsız seçki bülletenlərini ayrıca zərfə yerləşdirməmişdir. Əlli bir MnSK səsvermə məlumatlarının ümumiləşdirilməsindən əldə edilən bütün rəqəmləri seçki qutularının açılmasından əvvəl ilkin protokola daxil etməmişdir. 41 MnSK isə onların riyazi cəhətdən düzgünlüyünü yoxlamaq məqsədilə ümumi yoxlama həyata keçirməmişlər. Müşahidələrin həyata keçirildiyi beş seçki məntəqəsində seçki qutularının möhürləri qutular açılan zaman bölünmədən bütöv şəkildə qalmamışdır. 13 məntəqədə qutuların seriya nömrələri seçki məntəqəsi açılan zaman tərtib olunmuş ilkin hesabatdakı rəqəmlərlə uyğun gəlməmişdir.

Bülletenlərin yararlılığı heç də bütün hallarda məntiqi və ardıcıl müəyyənləşdirilməmişdir (müvafiq olaraq, 16 və 14 halda). Səslerin sayılması zamanı 42 məntəqədə mübahisəli seçki bülletenlərinə MnSK-lar səs verməmişdir. Müşahidələrin həyata keçirildiyi 31 məntəqədə səslerin sayılması prosesi zamanı heç də hamının bülletenlərin necə işarələndiyini aydın görmək imkanı olmamış, 12 məntəqədə isə MnSK üzvlərinin və ya müşahidəçilərin xahişlərinə rəğmən,

onlara bülletenləri nəzərdən keçirməyə icazə verilməmişdir. 48 seçki məntəqəsində əldə olunmuş rəqəmlər protokolun layihə variantına daxil edilməzdən əvvəl hamıya elan olunmamışdır. On seçki məntəqəsində səsvermə zamanı bunun üçün icazəsi olmayan şəxslər iştirak etmişdir. Altı məntəqədə həmin şəxslər proses zamanı müdaxilə etmiş və ya prosesi idarə etmişlər. 12 seçki məntəqəsində həmin MnSK üzvü olmayan şəxslər səsə səsə sayılmasında iştirak etmişlər.

Qırx iki MnSK protokolun nəticələrini yekunlaşdırmaqla bağlı problem yaşamışlar. Səkkiz MnSK tərəfindən seçkilərin ilkin protokollarına sonradan düzəlişlərin edilməsi hallarına rast gəlinmişdir. Yekun protokolun 12 məntəqədə əvvəlcədən imzalandığı və natamam doldurulduğu, həmçinin 13 məntəqədə qələmlə doldurulduğu müşahidə olunmuşdur. Bəzi Məntəqə Seçki Komissiyaları qanunda tələb olduğunun əksinə olaraq səsə səsə hesablanmasını başa çatdırdıqdan sonra tamamlamamışdır. Müşahidəsi aparılmış 40 halda səsə səsə hesablanması zamanı Məntəqə Seçki Komissiyası protokolun surətini ictimaiyyətin gözdən keçirməsi üçün təqdim etməmiş və əksər hallarda müraciət edən müşahidəçilərə onların surətləri verilməmişdir.

Qanunun tələblərinə zidd olaraq müşahidəsi aparılmış 19 yerdə aparılan səs hesablamasında seçki materiallarının Dairə Seçki Komissiyalarına göndərilməsi zamanı Məntəqə Seçki Komissiyasının ən azı iki üzvü iştirak etməmişdir. Dörd halda isə materiallar birbaşa olaraq Dairə Seçki Komissiyasına aparılmamışdır.

XV. NƏTİCƏLƏRİN TƏSNİFATI VƏ ELAN EDİLMƏSİ

Dairə Seçki Komissiyası səviyyəsində aparılan təsnifat prosesi müşahidə aparılmış 86 Dairə Seçki Komissiyasının 69-da müsbət, 17-də (20 faiz) isə mənfi qiymətləndirilmişdir.⁵² 15 hal üzrə prosesin şəffaflığı, altı hal üzrə Dairə Seçki Komissiyasının üzvlərinin nəticələrin təsnifatı prosedurlarını başa düşmə səviyyəsi, səkkiz hal üzrə isə məlumatın daxil edilməsinin təşkili mənfi qiymətləndirilmişdir.

Beynəlxalq müşahidəçilər 15 Dairə Seçki Komissiyasının binasının və avadanlıqlarını qeyri-adekvat kimi qiymətləndirmiş, 22 Dairə Seçki Komissiyasında isə iştirak edən adamların sayı prosesə mənfi təsir göstərmişdir. Altı Dairə Seçki Komissiyasında gərginlik və qarışıqlıq müşahidə olunmuşdur. Nəticələrin təsnifatının müşahidə edildiyi 46 Dairə Seçki Komissiyasında namizəd və ya partiyaların vəkil edilmiş nümayəndələri iştirak etmiş, 21-də isə yerli neytral müşahidəçilər iştirak etmişdir. 27 Dairə Seçki Komissiyasında səlahiyyəti olmayan şəxslər, əsasən də Dairə Seçki Komissiyasının sədri tərəfindən binaya dəvət edilməyən polis işçiləri olmuş lakin onların prosesə müdaxilə halları müşahidə edilməmişdir. Beynəlxalq müşahidəçilər 23 halda Dairə Seçki Komissiyasında apardıqları müşahidələr məhdudiyət qoyulduğunu bildirmişdir. Dairə Seçki Komissiyasından göndərilən 43 müşahidə protokolu göstərir ki, orada iştirak edənlərin heç də hamısı prosedurları aydın şəkildə izləyə bilməmişdir. Bunun səbəbi əksər hallarda prosesin müxtəlif hissələrinin fərqli otaqlarda baş verməsi ilə bağlıdır.

Dairə Seçki Komissiyasının üzvlərinə keçilmiş təlimlərə və DSK protokollarının qəbulu və nəzərdən keçirilməsinə dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının təlimatlarının olmasına baxmayaraq əksər hallarda prosedurlara Dairə Seçki Komissiyası səviyyəsində riayət edilməmişdir.⁵³ Beynəlxalq müşahidəçilər qanunun tələblərinin əksinə olaraq Məntəqə Seçki Komissiyalarının seçki nəticələrinə dair protokolları seçki məntəqəsi əvəzinə DSK-nın binasında doldurmaları ilə

⁵² Beynəlxalq müşahidəçilər 86 Dairə Seçki Komissiyasından olan seçki materiallarının təhvil verilməsi və nəticələrin təsnifatı üzrə cəmi 242 protokol göndərmişdir. Aşağıdakı Dairə Seçki Komissiyalarından göndərilmiş bir və ya daha artıq müşahidə protokollarında Dairə Seçki Komissiyası səviyyəsində aparılan proses pis və ya çox pis qiymətləndirilmişdir. 1, 8, 10, 15, 21, 27, 29, 36, 45, 57, 60, 72, 91, 98, 99, 106 və 113.

⁵³ MSK-nın bu təlimatı 2003-cü ildə qəbul edilmiş, lakin o vaxtdan bəri qüvvədə qalmışdır (2010-cu ilin seçkiləri də daxil olmaqla). Prosedurlara riayət edilməməsi halları 1, 4, 8, 10, 15, 29, 58, 78, 91, 98 və 100 sayılı DSK-larda qeydə alınmışdır.

bağlı 40 hal, Məntəqə Seçki Komissiyalarının DSK-nın qabaqcadan müvafiq rəsmi qərarı olmadan DSK-larda nəticələr üzrə protokollara düzəliş etmələri ilə bağlı 30 hal qeydə almışdır. 39 protokolda göstərilmişdir ki, tələblərin əksinə olaraq Məntəqə Seçki Komissiyalarının sədrləri seçki məntəqələrindən göndərilən nəticələrlə bağlı məlumatların daxil edilməsində iştirak etməmişdir. Beynəlxalq müşahidəçilər, həmçinin 61 protokolda qeyd etmişdir ki, DSK sədri seçki məntəqələrinə dair kompüterdə çap edilmiş nəticələr protokollarını əslilə tutuşdurduqdan dərhal sonra imzalamamışdır. Həmçinin, müşahidəçilər göndərdikləri 72 protokolda qeyd etmişdir ki, çap edilmiş nəticələr DSK-nın qərarı ilə təsdiqləndikdən sonra DSK sədri onları imzalayıb, möhürləməmişdir.

MSK seçki dairələri və məntəqələri üzrə ilkin seçki nəticələrini seçki gecəsi, protokolların əksəriyyətini isə növbəti gün internet səhifəsində yerləşdirmişdir. Bəzi namizədlər ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasına bildirmişlər ki, seçki məntəqələrinin nəticələrinə dair protokolların təsdiqlənmiş surətlərindəki məlumatlar MSK-nın internet səhifəsində yerləşdirilmiş məlumatlarla eynilik təşkil etmir.⁵⁴ Bu arada, bu namizədlər iddia etmişdir ki, ilkin protokollara hər hansı dəyişikliklə bağlı onlara heç bir məlumat verilməmişdir (məhkəmə dinləmələri zamanı da daxil olmaqla). Bundan əlavə, nəticələrə dair protokolların seçki məntəqəsi səviyyəsində beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən MSK-nın internet səhifəsindəki məlumatlarla tutuşdurulması zamanı da bəzi ziddiyyətlər aşkar edilmişdir (ayrı-ayrı namizədlərin qazandığı səsərin sayı da daxil olmaqla).⁵⁵ Fərqlərin sayı ziddiyyətlərin müşahidə edildiyi bir çox seçki məntəqələrində namizədlərə verilən və ya onlardan alınan yüzlərlə səs ilə ölçülmüşdür.⁵⁶

ATƏT/DTİHB SMM-ə bir halda seçki nəticələrinin mümkün saxtalaşdırılmasının seçki günündən əvvəl təşkil olunması ilə bağlı məlumatlar daxil olmuşdur. 6 noyabr tarixində ATƏT/DTİHB SMM-in Uzunmüddətli Müşahidəçilərinə 2 sayılı DSK, 3 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyası üzrə müxalif namizəd tərəfindən imzası və möhürü olmayan nəticələrə dair protokolların layihəsi verilmişdir. Bu protokola rəqəmlər, həmçinin hər bir namizədin qazana biləcəyi səsərin sayı artıq daxil edilmişdi. Fərqlər az olsa da, dörd namizədin üçünün qazandığı səsərin sayı da daxil olmaqla bəzi rəqəmlər Məntəqə Seçki Komissiyasının MSK-nın internet səhifəsində yerləşdirdiyi rəsmi protokollarındakı rəqəmlərə uyğun gəlməmişdir. Bununla yanaşı, YAP-dan olan qalib namizəd üçün səsərin sayı onun qazandığı rəsmi olaraq elan olunmuş səsərin sayına uyğun olmuşdur.

XVI. SEÇKİSONRASI ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR

A. SEÇKİSONRASI ŞİKAYƏTLƏRƏ MSK TƏRƏFİNDƏN BAXILMA

22 noyabr tarixinə qədər MSK 120-dən artıq şikayətə baxmışdır ki, bunların 73-də 50 seçki dairəsində nəticələrin ləğv edilməsi tələb olunmuşdur. Şikayətçilər topa bülleten atma,

⁵⁴ Bu cür hallar ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyası tərəfindən 46 sayılı DSK (7, 14, 17, 20, 23, 25 və 30 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyası) və 80 sayılı DSK (2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 16, 28, 29 və 37 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyası) üzrə təsdiqlənmişdir.

⁵⁵ Belə hallar 88 sayılı DSK, 6, 20 və 32 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyaları və 109 sayılı DSK, 5 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyası üzrə qeydə alınmışdır.

⁵⁶ Məsələn, 79 sayılı DSK və 16 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyasında nəticələrə dair protokol qalib namizədin 511 səs qazandığını, ikinci yerdə olan namizədin isə 45 səs qazandığını göstərir. Bununla yanaşı, MSK-nın internet səhifəsində nəticələrə dair protokolda qalib namizədin yalnız 65 səsi olmuşdur. MSK-nın internet səhifəsində protokolda ikinci yerdə olan namizəd isə 526 səsə malik olmuşdur. Həmçinin, 79 sayılı DSK, 15 sayılı Məntəqə Seçki Komissiyasında nəticələrə dair protokol qalib namizədin 395 səs, ikinci yerdə olan namizədin isə 114 səs qazandığını göstərir. Bununla yanaşı, MSK-nın internet səhifəsində nəticələrə dair protokolda qalib namizəd yalnız 14 səsə malik olmuşdur. İnternet səhifəsində protokolda ikinci yerdə olan namizəd isə 495 səsə malik olmuşdur. İstifadə edilməmiş bülletenlərin sayı 875-dən 367-yə düşmüşdür ki, bu da 500-dən artıq fərq deməkdir.

başqasının əvəzinə səsvermə, təkrar səsvermə, xüsusilə də hərbi seçki məntəqələrində səsvermə səlahiyyəti olmayan şəxslər tərəfindən səsvermə, icra hakimiyyəti məmurları tərəfindən müdaxilə və təzyiqlərin göstərilməsi, müşahidəçilərə qarşı maneələrin yaradılması, səsə sayılması və nəticələrin təqdim edilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi və Məntəqə Seçki Komissiyası ilə Dairə Seçki Komissiyasının protokolları arasında ziddiyyətin olması kimi ağır pozuntu hallarını qeyd etmişdir. Onlar, həmçinin seçki pozuntularını törətdiyi iddia edilən məmurların və ayrı-ayrı şəxslərin cinayət təqibinin həyata keçirilməsini tələb etmişdir.

MSK şikayətlərə lazımı qaydada və şəffaf şəkildə baxmamışdır; araşdırma yalnız ekspert qrupunun işin həvalə olunduğu bir üzvü tərəfindən aparılmış və onun rəyi qısa şəkildə təqdim olunaraq hər zaman MSK üzvlərinin əksəriyyəti tərəfindən heç bir etiraz olmadan qəbul edilmişdir. Şikayətlərin mahiyyəti MSK-nın iclaslarında müzakirə edilməmişdir. Mübahisənin həqiqiliyini müəyyənəlmək üçün səy göstərmək əvəzinə komissiya şikayətləri hərtərəfli araşdırmaqdan imtina etmək üçün formal səbəblər göstərmişdir. Bir dəfə, şikayətçinin şikayət ərizəsi üzərindəki imzası ilə şəxsiyyət vəsiqəsi üzərindəki imzası eyni olmadığından MSK şikayətə mahiyyəti üzrə baxılmaması ilə bağlı tərəddüd etdiyi halda şikayətçi ilə əlaqə saxlamaq üçün heç bir səy göstərilməmişdir. Bəzi şikayətlərə pozuntulara dair ifadələri imzalayan müşahidəçilərin imzalarında ziddiyyətlərin olması və həmçinin MSK-nın hesablamalarına görə müşahidəçilərin ifadələrdə göstərilmiş vaxt ərzində göstərilmiş sayda seçki məntəqələrinə baş çəkməsinin mümkün olmadığı əsas gətirilərək baxılmamışdır.

İclaslar zamanı Məntəqə Seçki Komissiyalarının protokolları daxil olmaqla dəlil kimi təqdim edilən sənədlərə onların əslinin təqdim edilmədiyi bəhanə gətirilərək baxılmamış və ya müzakirə edilməmişdir. Bir qrup insanların avtobuslarla daşınaraq təkrar səs verdiyini iddia edən şikayətlərə cavab olaraq MSK-nın sədri iclas zamanı bildirmişdir ki, MSK yalnız seçki məntəqəsindəki hadisələri araşdırır, digər heç bir şey MSK-nı maraqlandırmır.⁵⁷ Şikayətçilər onların şikayətlərinə baxıldığı iclaslarda az halda iştirak etmiş və iclasların başlama vaxtına çox az qalmış bu bərdə məlumatlandırılmaları ilə bağlı şikayət etmişdir. Onlar, həmçinin iddia etmişdir ki, Məntəqə Seçki Komissiyaları və Dairə Seçki Komissiyaları bir sıra hallarda onların şikayətlərini qəbul etməkdən imtina etmişdir. Dairə Seçki Komissiyaları bəzi hallarda öz qərarlarını poçt vasitəsilə göndərərək və onların şikayətçilərə çatdırılması bir neçə gün çəkdiyindən MSK onların qanunda müəyyən olunmuş 3 günlük müddət ərzində təqdim edilmədiyi əsas gətirilərək sonrakı müraciətlərə baxmamışdır.

MSK təxminən 20 qismən təmin etdiyi şikayətlər istisna olmaqla şikayətlərin əksəriyyətinə baxmamışdır;⁵⁸ Nəticə etibarlı ilə MSK 17 seçki dairəsinin 43 seçki məntəqəsinin nəticələrini etibarsız hesab etmişdir.⁵⁹ İclaslar zamanı və ya MSK-nın müvafiq qərarında dəqiq müəyyən edilməmiş “pozuntular” istisna olmaqla bu seçki məntəqələrinin nəticələrinin ləğv edilməsi üzrə heç bir səbəb göstərilməmişdir. Bəzi səsə yenidən sayılmış; lakin bunun səbəbi göstərilməmişdir. Səsə yenidən hesablanması şərtləri də naməlum qalmışdır. Bəzi hallarda seçki bülletenlərinin yenidən hesablandığı seçki məntəqələri şikayətçinin haqqında şikayət etdiyi seçki məntəqələri olmamışdır.

⁵⁷ MSK-nın sədri bu bəyanatı Komissiyanın 18 noyabr 2010-cu il tarixli iclasında Adil Sadiqovun 41 sayılı Dairə Seçki Komissiyasının seçki məntəqələrində baş vermiş qanun pozuntuları ilə bağlı şikayətinə baxılarkən səsləndirmişdir.

⁵⁸ Bəzi seçki dairələri ilə bağlı birdən artıq şikayət edilmişdir.

⁵⁹ MSK 9, 10, 15, 22, 26, 31, 40, 47, 57, 60, 63, 64, 84, 85, 88, 107 və 113 sayılı seçki dairələrindəki seçki məntəqələrinin nəticələrini ləğv etmişdir. Bundan əlavə, digər üç seçki dairəsinin üç seçki məntəqəsinin nəticələri müvafiq Dairə Seçki Komissiyaları tərəfindən ləğv edilmişdir. Bu nəticələrin ləğv edilməsi bu 20 seçki dairəsinin ümumi nəticələrinə təsir etmədiyindən heç bir dairə üzrə seçki nəticələri ləğv edilməmişdir.

B. MÜRACİƏTLƏRƏ MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN BAXILMA

Bakı Apelyasiya Məhkəməsinə MSK-nın qərarları ilə bağlı 60-dan artıq şikayət göndərilmişdir. Onların heç biri təmin olunmamışdır. Məhkəmə apelyasiya şikayətçilərinin mülahizələrini lazımi qaydada araşdırmadan MSK-nın bütün qərarlarını təmin etmişdir. Bir neçə halı çıxmaq şərtilə məhkəmə heç biri şikayətçinin irəli sürdüyü şahidlərin çağırılması və dindirilməsini təmin etməmişdir. Qərarlarda məhkəmənin şahidləri çağıraraq ifadə almamasının səbəbləri göstərilməmişdir. Lakin Mülki Prosesual Məcəllədə aydın şəkildə göstərilir ki, məhkəmə qərarında prosesdə iştirak edən şəxslərin təqdim etdiyi dəlili qəbul etməmək üçün əsaslar göstərilməlidir.⁶⁰

Şikayətçilərin əvvəl MSK-ya təqdim etdikləri sənədlərinin əslinin onlara qaytarılması ilə bağlı müraciətləri mütəmadi olaraq rədd edilmişdir. Bir halda, şikayətçi məhkəmədən MSK-nın dəlil kimi seçki məntəqəsində quraşdırılmış video kameranın lent yazısını təqdim etməsini təmin etməyi xahiş etmişdir.⁶¹ MSK-nın hüquqşünası iddia etmişdir ki, videoyazılar arxivdə olduğundan onları təqdim etmək mümkün deyil. Məhkəmə nə dinləmələr zamanı, nə də iclasında müraciətə baxmamışdır. Dairə Seçki Komissiyaları tərəfindən təsdiqlənmiş və MSK-nın internet sahifəsinə yerləşdirilmiş protokollarla eynilik təşkil etməmiş nəticələr üzrə protokollar dinləmələr zamanı təqdim edilmiş lakin məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmamışdır. Məhkəmə MSK-nın səs-lər təkrar hesablandıqdan sonra heç bir ziddiyyətin aşkar edilməməsi ilə bağlı ifadəsini qəbul etmişdir.

ATƏT/DTİHB Ali Məhkəmənin baxdığı təxminən 30 işdən xəbərdardır. ATƏT/DTİHB-nin seçki məsələləri ilə bağlı məlumat almaq üçün məhkəməyə etdiyi müraciət cavabsız qalmışdır. Məhkəmə MSK və Bakı Apelyasiya Məhkəməsi tərəfindən şikayətlərə baxılan zaman yol verilmiş qüsurlar və çatışmazlıqları araşdırmamış və heç bir müraciəti təmin etməmişdir. Şikayətçilərin vəkilləri iddia etmişdir ki, onlara məhkəmə dinləməsinə cəmi bir-iki saat qalmış xəbər verilmişdir. Ümumilikdə, səmərəli hüquq-bərpa vasitələrini təmin edə bilməmiş və hətta bəzən yerli qanunvericiliyə riayət etməmişdir.

C. YEKUN NƏTİCƏ PROTOKOLLARININ TƏRTİB VƏ QƏBUL EDİLMƏSİ

MSK 22 noyabrda seçki nəticələrinin yekun protokolunu hətta MSK-nın qərarlarından şikayət verilməsi üçün müəyyən olunmuş müddət başa çatmadan tərtib etmiş və Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərmişdir. Protokol 18 MSK üzvünün 17-i tərəfindən imzalanmışdır.⁶² Bakı Apelyasiya Məhkəməsi qarşısında qaldırılmış şikayətlərə baxılma prosesi yekunlaşmadan və Apelyasiya Məhkəməsinin qərarından Ali Məhkəməyə kasasiya şikayətlərinin göndərilməsi üçün qoyulmuş müddət başa çatmadan Konstitusiyaya Məhkəməsi 29 noyabr tarixli yekun qərarı ilə seçki nəticələrini etibarlı hesab etmişdir. Bu şikayətçiləri hüquqlarının bərpa edilməsi məqsədilə konstitusiyaya hüquqlarından istifadə etmək imkanından effektiv şəkildə məhrum etmişdir.

XVII. TÖVSIYƏLƏR

ATƏT-in öhdəliklərinə və demokratik seçkilərin üzrə digər beynəlxalq standartlara uyğun seçkilər keçirmək üçün göstərdikləri səyləri daha da dəstəkləmək məqsədilə aşağıdakı tövsiyələri baxılması üçün Azərbaycan Respublikasının hökumət orqanları, siyasi partiyaları və vətəndaş

⁶⁰ Mülki Prosesual Məcəllənin 220.4-cü maddəsi.

⁶¹ MSK-nın 41 sayılı seçki dairəsi üzrə qərarı ilə bağlı apelyasiya şikayəti.

⁶² Ümid partiyasını təmsil edən MSK üzvü onun yekun protokolla bağlı etirazlarını əks etdirən sənədin protokola tikilməsini xahiş etmişdir. O, ATƏT/DTİHB-nin Seçki Müşahidə Missiyasına bildirmişdir ki, MSK-nın sədri yalnız MSK üzvü yekun protokolu imzaladıqdan sonra qəbul edə bilər.

cəmiyyətinə təqdim edirik. Bu tövsiyələrə əvvəlki dövrlərdə ATƏT/DTİHB tərəfindən verilən digər tövsiyələr ilə birlikdə baxılmalıdır.⁶³ ATƏT/DTİHB seçki prosesini daha da təkmilləşdirmək üçün Azərbaycanın hökumət orqanları və vətəndaş cəmiyyətinə yardım etməyə hazırdır.

A. ƏSAS TÖVSIYƏLƏR

Bütün namizədlər üçün ədalətli və bərabər şərtlər əsasında həqiqi parlament seçkilərinin keçirilməsi məqsədilə rəqabətli mühit yaratmaq üçün ciddi səylər göstərməlidir. Buna aşağıdakılar daxildir:

- a. Namizədlər üçün əhatəli qeydiyyat prosesi təmin edilməlidir. Namizədlərin namizədliyinin irəli sürülməsi və qeydiyyatı haqqında qanunda mövcud olan müddələrinin icrası namizədliyin yoxlanılması üzrə qayda və prosedurların şəffaflığını artırmaqla, yoxlamanın nəticələri və onların sənədlərində mümkün çatışmazlıqlar haqqında namizədlərə təfsilatlı və operativ məlumat verməklə və onları düzəltmək üçün real imkanlar yaratmaqla gücləndirilməlidir. Namizədliyin rədd edilməsi ilə bağlı qərarların real səbəbləri olmalı və onlar lazımı qaydada əsaslandırılmalıdır. Kiçik texniki səhv və ya qeyri-dəqiqliklər vətəndaşların vəzifə sahibi olmaq üzrə fundamental hüquqlarını məhdudlaşdırmaq üçün əsas deyildir.
- b. Əsas siyasi iştirakçıların etimadına malik olan seçki administrasiyasının yaradılması. Seçki administrasiyasının işinə olan etimadı və onun qərəzsizliyini təmin edəcək formulun aşkarlanması məqsədilə bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarının tərkibinin dəyişdirilməsi üçün Seçki Məcəlləsinə əhatəli proses vasitəsilə dəyişikliklər edilməlidir. Qanunun əhatəliliyini artırmaq və etimad yaratmaq məqsədilə Dairə Seçki Komissiyaları və Məntəqə Seçki Komissiyalarının sədrləri müxtəlif siyasi partiyaları təmsil edə bilər.
- c. Seçki təşviqat müddətində fundamental azadlıqlar olan dinc toplaşma azadlığı və ifadə azadlığına hörmət edilməsi təmin olunmalıdır. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının seçki prosesinə yersiz müdaxiləsi, xüsusilə də azad və bərabər seçki təşviqat imkanlarının yaradılmaması və inzibati resurslardan bəzi namizədlərin xeyrinə istifadə olunması kimi davamlı problemlərə tərəddüd edilmədən baxılmalıdır çünki namizədlər üçün bərabər şəraitdə rəqabət aparmaq imkanlarının yaradılması və siyasi təşviqatın azad və ədalətli mühitdə həyata keçirilməsini təmin etmək Dövlətin vəzifəsidir. İcra hakimiyyəti orqanlarının təşviqatın keçirilməsi üçün rəsmi yerlərin ayrılmasına məhdudlaşdırıcı yanaşması məsələsinə baxılmalıdır. Rəsmi seçkiqabağı təşviqat müddəti 60 gündən 22 günə qədər azaldıldığından namizədlərin və siyasi partiyaların təkcə seçki müddətində deyil, istənilən vaxt seçicilərlə əlaqə yarada bilməsi və yürüşlər təşkil edə bilməsini təmin etmək üçün say göstərməlidir.
- d. Azad və müstəqil medianın inkişafı. Media qurumlarının redaksiyası hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsi olmadan müəyyən edilməli və jurnalistlərə qarşı lüzumsuz təzyiqlər göstərilməməlidir. Media qurumları siyasi qüvvələr haqqında, xüsusilə də seçki müddətində beynəlxalq müsbət təcrübəyə uyğun olaraq ədalətli, obyektiv və tarazlı məlumatlar verməlidir. ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.6-cı maddəsində və Seçki Məcəlləsinin 77.1-ci maddəsində təsbit olunduğu kimi Dövlət dövlət və dövlət tərəfindən maliyyələşən medianın, xüsusilə namizədlərə qarşı bərabər mövqe tutmasını təmin etməlidir.

⁶³

ATƏT/ DTİHB-nin əvvəlki dövrlər üzrə yekun seçki protokolları haqqında məlumatı aşağıdakı internet ünvanından əldə etmək olar:
<http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan>.

- e. Seçkilərin keçirilməsi, səslerin sayılması və nəticələrin təqdim edilməsi prosesləri təkmilləşdirilməlidir. Seçki günündəki prosedurların ciddi şəkildə pozulması, həmçinin bülletenlərin topa şəkildə seçki qutusuna atılması və bir-neçə dəfə səsvermə (təkrar) halları dərhal araşdırılmalıdır çünki belə hallar seçki prosesinin vahidliyini pozur. Pozuntulara yol verən şəxslər, həmçinin bu cür fəaliyyətlərdə iştirak edən və ya onlara göz yuman seçki komissiyasının üzvləri qanuna uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb edilməlidir.
- f. Seçki mübahisələrinin şəffaf və effektiv şəkildə həll edilməsi sistemi yaradılmalıdır. MSK, DSK və məhkəmələr şikayətlərə açıq və şəffaf şəkildə baxmalı və Seçki Məcəlləsinə uyğun olan əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək məqsədilə şahidlərin ifadələrinin alınması da daxil olmaqla bütün dəlilləri araşdırmalıdır. Seçki Məcəlləsi hər iki tərəfin iştirakı ilə seçicilərin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin etməlidir.
- g. Yurisdiksiya və qoyulmuş son müddətin aydınlaşdırılması, səslerin yenidən hesablanması və nəticələrin ləğv edilməsi zamanı qaranlıq məqamların aradan qaldırılması üçün Seçki Məcəlləsinə dəyişiklik edilməlidir. Səslerin yenidən hesablanması səbəbləri və bunun aparılma qaydaları qanunda aydın şəkildə təsbit olunmalıdır.

B. DİGƏR TÖVSIYƏLƏR

Hüquqi çərçivə⁶⁴

1. Seçki Məcəlləsi nəticələr üzrə yekun protokolun yalnız şikayətlər üzrə qoyulmuş müddət başa çatdıqdan və bütün şikayətlərə məhkəmələr tərəfindən baxıldıqdan sonra MSK tərəfindən tərtib edilməsini və yoxlanılmaq üçün Konstitusiya Məhkəməsinə göndərilməsini təmin etməlidir.

Seçki Administrasiyası

2. MSK, xüsusilə öz administrasiyasındakı işin paylanması ilə bağlı cari iş təcrübəsi və prosedur qaydalarını nəzərdən keçirməli və bütün MSK üzvlərinin işləri üçün tələb olunan məlumat və materialları almasını təmin etməlidir. Gündəliklər və qərarların layihələri müzakirə edilməli və qərar qəbul edilməli məsələlər ilə bağlı tanış ola bilmələri üçün komissiyanın iclasından əvvəl seçki komissiyalarının üzvlərinə və partiya və namizədlərin nümayəndələrinə paylanılmalıdır.
3. Seçki Məcəlləsinin 29.3.1-ci maddəsində tələb olunduğu kimi bərabər səsvermənin təmin edilməsi məqsədilə seçki dairələrinin sərhədləri elə dəyişdirilməlidir ki, qeydiyyatda alınmış seçicilərin sayındakı yayınmalar minimuma endirilsin və seçki dairələrinin sahəsi üzrə hal-hazırda baş verən çoxsaylı əhəmiyyətli yayınma hallarına yol verilməsin.
4. Hərbi hissələrdə səsvermə haqqında qanunvericiliyin müddəalarına uyğun olaraq yalnız dəqiq müəyyən olunmuş hallarda və orduda xidmət edən seçicilər adi seçki məntəqələrindən çox uzaq məsafədə olduqda MSK hərbi hissədə seçki məntəqəsi yaradılması üçün icazə verməlidir. Seçki administrasiyası hərbi hissələrdə şəffaf səsvermənin təşkili və keçirilməsi üzrə məsuliyyət daşmalıdır.
5. Aşağı səviyyəli komissiyaların fəaliyyətini gücləndirmək məqsədilə MSK vaxtlı-vaxtında qaydalar qəbul etməli və aşağı səviyyəli komissiyalara zəruri effektiv təlimlər keçməlidir. Bu seçki prosedurlarının uyğun şəkildə icrasının təmin edilməsinə kömək edəcəkdir. Təlimlər, əsasən beynəlxalq və yerli müşahidəçilər tərəfindən problemlə sahələr kimi

⁶⁴

Seçkilər üzrə hüquqi çərçivənin təkmilləşdirilməsi yolları ilə bağlı konkret təkliflər ilə birlikdə bütün hüquqi rəylərlə <http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan> internet səhifəsində tanış ola bilərsiniz.

müəyyənləşdirilmiş səsvermə, səslerin hesablanması və nəticələrin təqdim edilməsi prosedurları kimi sahələrə yönləndirilməlidir.

Namizədlərin qeydiyyatı

6. Namizədliyin ləğv edilməsi haqqında müddəalara onların ləğv edilməsi ilə bağlı əsas gətirilən səbəblərin azaldılması üçün yenidən baxılmalıdır çünki onların bəziləri uyğunsuzdur.
7. Namizədlərin qeydiyyatı prosesi üzrə qoyulmuş müddətlərə sonradan qeydə alınan namizədlərin effektiv təşviqat aparmaq və seçicilərlə görüşmək üçün kifayət qədər vaxtı olmasını təmin etmək üçün yenidən baxılmalıdır.

Seçkiqabağı kampaniya və onun maliyyələşdirilməsi

8. Ayrı-ayrı namizədlərin seçkiqabağı təşviqatın dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin yenilənməsi məsələsinə baxılmalıdır. Lakin siyasi plüralizmin genişləndirilməsi üçün dövlət maliyyəsi bu barədə bütün siyasi qüvvələrlə ictimai müzakirələr apardıqdan sonra minimum vətəndaş dəstəyini təmsil edən və seçkilərdə namizəd irəli sürən bütün siyasi partiyalara verilməlidir.

Seçkilərlə bağlı mübahisələrin həll edilməsi

9. Seçki Məcəlləsində şikayət və müraciətlərə baxılması üçün ekspert qruplarının təyin olunması ilə bağlı dəqiq meyarlar təsbit olunmalıdır. Bundan əlavə, şikayət və müraciətlərin araşdırılması müddətinin uzadılması üçün Məcəllədə maksimum müddət müəyyən edilməlidir.
10. Seçki məntəqələrində veb kameralarının istifadəsinə davam edildiyi halda bu kameraların lentə aldığı yazıların seçki mübahisələrinə baxılması zamanı statusu və sübut kimi istifadəsi Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənməlidir.

Media

11. İctimai televiziyanın müstəqilliyi (xüsusilə xəbər proqramlarında) qərəzsiz redaksiya təcrübəsinin inkişaf etdirilməsi vasitəsi də daxil olmaqla daha da möhkəmləndirilməlidir. Beynəlxalq müsbət təcrübəyə uyğun olaraq xəbərlərin verilməsi, xüsusilə də dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətləri işıqlandırılan zaman tarazlı və faktiki olmalıdır.
12. Milli Televiziya və Radio Şurası ilə əməkdaşlıq əsasında MSK Seçki Məcəlləsinin seçkiqabağı təşviqat zamanı media ilə bağlı olan müddəalarına riayət edilməsini, həmçinin İTV və digər dövlət və dövlətin maliyyələşdirdiyi mediada namizədlərlə bağlı ədalətli xəbərlərin işıqlandırılmasını təmin etməlidir. Seçkiqabağı təşviqat üçün qoyulmuş müddət ərzində Milli Televiziya və Radio Şurası tərəfindən sistemli media monitorinqlərinin aparılması MSK-nın bu vəzifəni icra etməsinə yardım edə bilər.
13. Seçki Məcəlləsinin pulsuz efir vaxtı almaq və ya mətbuatda pulsuz nəşr məqsədilə yer almaq üçün partiya və ya blokun öz namizədlərini 60-dan artıq seçki dairəsində qeydiyyatdan keçirməli olduğunun təsbit olunduğu 77, 80 və 83-cü maddələrinə dəyişiklik edilməsi məsələsinə baxılmalıdır. Pulsuz efir vaxtının verilməsinin üstün cəhətlərindən biri kiçik partiyalara və ya az potensiala malik olan namizədlərə öz seçki mesajlarını çatdırmaq imkanının verilməsidir, çünki əks təqdirdə onlar mediada əhəmiyyətli dərəcədə işıqlandırılmır. Belə partiya və namizədlərin əksər hallarda pullu efir vaxtına imkanı olmur, maliyyə vəsaitlərinin olmaması onların efir vaxtı və ya mətbuatdan istifadə etmək imkanlarına maneə yaratmamalıdır.

Gender

14. Siyasi partiyalar öz icraçı və inzibati orqanlarında yüksək vəzifədə olan qadınların sayını artırmaq üçün real səylər göstərməlidir. Parlament və dövlət orqanları qadınların yüksək dövlət vəzifələrinə və seçki administrasiyasının yüksək pillələrinə təyin olunmasını təşviq etmək və təmin etmək məqsədilə zəruri şərait yaratmalıdır.

Seçki günü

15. Yerli və beynəlxalq müşahidəçilərin seçki günündəki prosedurları effektiv şəkildə izləmə hüquqları təmin edilməlidir. Bu məqsədlə Məntəqə Seçki Komissiyaları və Dairə Seçki Komissiyalarına əlavə təlimlər keçirilməsi və aydın təlimatlar verilməsi məsələsinə baxılmalıdır.
16. MSK təkrar səsverməyə qarşı mühüm təminat olan barmaqların mürəkkəblə rənglənməsi prosedurlarının, həmçinin seçicilərin barmaqlarının mürəkkəbin izinə görə yoxlanılmasının və bülletenlərin verilməsi zamanı mürəkkəbin vurulmasının seçki komissiyaları tərəfindən ciddi və bərabər şəkildə icra edilməsini təmin etməlidir.
17. Seçici maarifləndirmə kampaniyaları, seçki komissiyalarına əlavə təlimlərin keçilməsi və seçki məntəqələrində kifayət sayda veb kameralarının quraşdırılması da daxil olmaqla səsvermənin gizliliyinə riayətlik səviyyəsini artırmaq üçün səylər göstərilməlidir.

ƏLAVƏ: SEÇKİNİN NƏTİCƏLƏRİ

DSK-nın nəticələr üzrə protokollarından götürülmüş məcmu məlumatlar⁶⁵	Say
Seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin ümumi sayı	4,928,594
Daimi seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin sayı	4,893,844
Əlavə seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin sayı	34,750
Səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi ilə səs vermiş seçicilərin sayı	2,190
Səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi verilmiş seçicilərin sayı	3,238
Məntəqə seçki komissiyalarına verilmiş bülletenlərin sayı	4,876,741
Səs vermiş seçicilərin sayı	2,442,365
Korlanmış bülletenlərin sayı	2,483
Seçki qutusunda atılmış bülletenlərin sayı	2,441,687
Etibarsız bülletenlərin sayı	51,857
<i>Etibarsız bülletenlərin faizi</i>	<i>2.12%</i>
Etibarlı səslərin sayı	2,389,830
<i>Seçicilərin fəallığı (seçici siyahılarına salınmış seçicilərin ümumi sayı əsasında)</i>	<i>49.56%</i>

Seçkidə iştirak edən tərəf	Namizədliyi irəli sürülmüş namizədlərin sayı	Qeydiyyatdan keçmiş namizədlərin sayı	Daimi namizədlərin sayı	Qazanılmış yerlərin sayı
YAP	115	111	107	69
“AXCP-Müsavat” bloku	88	38	37	
“Qarabağ” bloku	95	34	34	1

⁶⁵ Bu rəqəmlərə seçki nəticələrinin ləğv edildiyi 46 seçki məntəqəsinin müvafiq məlumatları daxil deyil.

Seçkidə iştirak edən tərəf	Namizədliyi irəli sürülmüş namizədlərin sayı	Qeydiyyatdan keçmiş namizədlərin sayı	Daimi namizədlərin sayı	Qazanılmış yerlərin sayı
“İslahat” bloku	97	31	27	3
Klassik Xalq Cəbhəsi Partiyası	71	30	28	
Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası	64	25	24	
Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası	59	22	18	
“İnsan naminə” bloku	77	21	19	
“Demokratiya” bloku	88	18	15	4
Müasir Müsavat Partiyası	22	7	6	
Ana Vətən Partiyası	9	7	6	2
Milli Demokrat Partiyası	4	3	2	
Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyası	4	2	2	
Tərəqqi Partiyası	1	1	1	
Azərbaycan Liberal Demokrat Partiyası	2	0	0	
Müstəqil namizədlər	616	393	364	46
<i>CƏMİ</i>	<i>1,412</i>	<i>743</i>	<i>690</i>	<i>125</i>

Mənbələr: Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi; www.cec.gov.az/

ATƏT/DTİHB haqqında

Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ATƏT/DTİHB) “insan hüquqları və fundamental azadlıqlara tam şəkildə riayət olunmasının təmin edilməsi, qanunun aliliyinə əməl olunması, demokratiya prinsiplərinin təşviq olunması və (...) demokratik təsisatların yaradılması, möhkəmləndirilməsi və mühafizəsi, həmçinin cəmiyyət arasında dözümlülüyün (tolerantlıq) təşviq edilməsində” ATƏT-in üzv Dövlətlərə yardım edən əsas təsisatıdır (1992-ci il Helsinki Sammitinin sənədi). O, ATƏT-in insan ölçüsü adlanır.

Varşava (Polşa) şəhərində yerləşən ATƏT/DTİHB 1990-cı il Paris Sammitində Azad Seçkilər Bürosu (və ya Ofisi) kimi təsis edilmiş və 1991-ci ilin may ayında fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bir il sonra, Büronun mandatı genişlənərək insan hüquqları və demokratizasiya sahəsini də əhatə etmiş və bununla da adı dəyişdirilmişdir. Bu gün təsisatda 130-dan artıq işçi çalışır.

ATƏT/DTİHB Avropada **seçki müşahidəçiliyi** sahəsində aparıcı orqandır. Hər il, təsisat ATƏT regionundakı seçkilərin ATƏT-in Öhdəliklərinə, demokratik seçkilərin keçirilməsi üzrə digər beynəlxalq standartlara və milli qanunvericiliyə uyğun keçirilib keçirilmədiyini qiymətləndirmək üçün minlərlə müşahidəçinin ezam edilməsi işini əlaqələndirir və təşkil edir. Onun təkrarsız metodologiyası bütövlükdə seçki prosesinin dərin görüntüsünü təmin edir. Yardım layihələri vasitəsilə ATƏT/DTİHB üzv Dövlətlərə seçki bazasını gücləndirməkdə yardım edir.

Büronun **demokratizasiya** fəaliyyətlərinə qanunun aliliyi, qanunvericiliyə dəstək, demokratik idarəçilik, miqrasiya və hərəkət azadlığı və gender bərabərliyi daxildir. ATƏT/DTİHB hər il demokratik strukturların inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir çox məqsədli yardım proqramları həyata keçirir.

ATƏT/DTİHB, həmçinin üzv Dövlətlərin ATƏT-in insan ölçülərinə dair öhdəliklərinə uyğun olaraq insan hüquqları və fundamental azadlıqları təşviq etməsi və qoruması öhdəliklərini yerinə yetirməsinə yardım edir. Buna terrorçuluğa qarşı mübarizədə insan hüquqları kimi tematik sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlığın təmin edilməsi, imkanların genişləndirilməsi və biliklərin verilməsi məqsədilə müxtəlif tərəfdaşlarla birgə işləməklə, insan alverinin qurbanlarının hüquqlarının qorunmasını gücləndirməklə, insan hüquqları ilə bağlı tədris və təlimləri artırmaqla, insan hüquqları ilə bağlı monitorinqlərin keçirilməsi və hesabatların hazırlanması və qadın hüquqları və təhlükəsizliyinin qorunmasını gücləndirməklə nail olunur.

Dözümlülük və **ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi** sahəsində ATƏT/DTİHB üzv Dövlətlərin nifrətdən irəli gələn cinayətlər və irqçilik, ksenofobiya, antisemitizm və dözümsüzlüyün digər formalarına qarşı cavab tədbirlərini möhkəmləndirməsinə yardım edir. ATƏT/DTİHB-nin dözümlülük və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı fəaliyyətləri aşağıdakı sahələrə yönəlmişdir: qanunvericilik, qanunun icrası ilə bağlı təlimlər; nifrətdən irəli gələn cinayətlər və hadisələrə dair monitorinq, hesabatların təqdimatı və onlara qarşı görülən tədbirlərin davam etdirilməsi; həmçinin dözümlülük, hörmət və qarşılıqlı anlaşmanın təşviq edilməsi üzrə maarifləndirici tədbirlər.

ATƏT/DTİHB üzv Dövlətlərə onların **Roma və Sinti** azlıq qruplarına dair siyasətləri ilə bağlı məsləhət verir. Bu Roma və Sinti icmaları arasında imkanların genişləndirilməsi və şəbəkələrin yaradılmasını təşviq edir və Roma və Sinti azlıq qruplarının nümayəndələrini siyasi qərarları qəbul edən orqanlarda iştiraka təşviq edir.

DTİHB-nin bütün fəaliyyətləri ATƏT-in üzv Dövlətləri, ATƏT-in təsisatları, yerli ofisləri və həmçinin digər beynəlxalq təşkilatlar ilə yaxından əlaqələndirmə və əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilir.

Daha ətraflı məlumat üçün DTİHB-nin internet sahifəsinə daxil ola bilərsiniz (www.osce.org/odihr)